

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Βυζαντινών και
Νεοελληνικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Νεοελληνικής Φιλολογίας

Μαρία Παρασκάκη

ΟΥΕΙΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Διπλωματική εργασία για την απόκτηση του τίτλου
Magister Artium

Ερευνητική/ος σύμβουλος: Ειρήνη Παπαδάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, (B.NE.Σ.) — Μέλη
εξεταστικής επιτροπής: Έλια Χατζηπαναγιώτη - Sangmeister, Καθηγήτρια, (B.NE.Σ.), Μαρίνος
Πουργούρης, Αναπληρωτής Καθηγητής (B.NE.Σ.)

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Δεκέμβριος 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΒΑΣΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΟΥ ΒΕΝΕΤΙΚΟΥ ΜΥΘΟΥ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	
2.1. «Διήγησις της φουμιστής Βενετίας»	16
2.2. «Ερωτόκριτος» του Βιτσέντζου Κορνάρου	19
2.3. «Φορτουνάτος» του Μάρκου Αντώνιου Φόσκολου	25
2.4. «Ω μάνα Βενετιά»	29
2.5.«Κρητικός πόλεμος» του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή	30
2.6. Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή «Εις έπαινον του εκλαμπροτάτου και υπερτάτου κυρού Ανδρέα Κορνάρου, που ποτέ γενεράλε Κρήτης» (1668)	37
2.7. «Ζήνων»	41
2.8.«Συμφορά και αιχμαλωσία Μορέως» του Μάνθου Ιωάννου	44
3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	47
4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Βενετία, όπως αναφέρει ο Frederic C. Lane,¹ είναι μια πόλη η οποία ξεχωρίζει από τις τόσες άλλες που έφτιαξαν οι άνθρωποι. Αποτελεί σύμβολο σώφρονος διακυβέρνησης, κάλλους και κοινοτικά ελεγχόμενου καπιταλισμού. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως οι Βενετοί έκτισαν την πόλη τους σε ένα ιδιαίτερο περιβάλλον, το οποίο την κατέστησε μοναδική σε ομορφιά. Το γεγονός ότι χτίστηκε μέσα στο νερό συνδυάστηκε με μια αριστοκρατική παράδοση ελευθερίας.

Η Βενετική δημοκρατία γεννήθηκε τον 9^ο αιώνα από τα βυζαντινά εδάφη της παραθαλάσσιας Βενετίας. Ο στρατός της Ραβέννας έλεγχε τα εδάφη αυτά έως την κατάκτησή τους από τους Λογγοβάρδους το 751 μ.Χ. Στη συνέχεια η πόλη εξελίχθηκε ανεξάρτητα, ενίοτε και ανταγωνιστικά έναντι του Βυζαντίου, έως το 1204, οπότε σε συνεργασία με τους Φράγκους σταυροφόρους οι Βενετοί κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη. Τα εδάφη του Βυζαντινού κράτους μοιράστηκαν μεταξύ Βενετών και Φράγκων.

Στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα η Βενετία κατάφερε να εδραιώσει την παρουσία της στις ελληνικές περιοχές, εκμεταλλευόμενη με τον καλύτερο τρόπο τις νέες συνθήκες που προέκυψαν μετά την τέταρτη σταυροφορία.² Μια σειρά ελληνικών περιοχών πάνω στα δίκτυα του εμπορίου που συνέδεαν τη λιμνοθάλασσα με την ανατολική Μεσόγειο κατακτήθηκαν και ενσωματώθηκαν στο κράτος της Βενετίας.

Η παλαιότερη από τις βενετικές κτήσεις υπήρξε η Κρήτη. Από την αρχή της Βενετοκρατίας, το 1204, το νησί αξιοποιήθηκε τόσο ως βάση για τα ταξίδια στη νοτιοανατολική Μεσόγειο όσο και ως κέντρο παραγωγής βασικών αγροτικών προϊόντων, όπως το κρασί, το λάδι, τα σιτηρά και τα φρούτα.³ Οι αλληπάλληλες εξεγέρσεις των κρητικών αρχόντων εναντίον των Βενετών, κατά τους δύο πρώτους αιώνες του νέου καθεστώτος, σκοπό είχαν να επιστραφούν στους κρητικούς άρχοντες οι περιουσίες τους και να αναγνωριστούν τα παλαιότερα προνόμιά τους. Ανταποκρινόμενη στις διεκδικήσεις αυτές, η Βενετία πέτυχε την ενσωμάτωση των

---

¹ Frederic C. Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, επιστημονική επιμέλεια Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα: εκδόσεις «Αλεξάνδρεια», 2007, σ. 23.

² Αναστασία Παπαδιά-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα, ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», *Όψεις της ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*, Αρχαιακά Τεκμήρια, επιστημονική διεύθυνση Χρύσα Μαλτέζου, Αθήνα: Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1993, σ. 177.

³ Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, ό.π., σ. 115.

ισχυρών εκπροσώπων της τοπικής αριστοκρατίας και μακροπρόθεσμα την ενσωμάτωση του ευρύτερου ελληνορθόδοξου πληθυσμού στο κοινωνικό και οικονομικό της σύστημα.⁴

Όπως παρατηρεί η Χρύσα Μαλτέζου,⁵ κατά τον 16^ο αιώνα οι Βενετοί αντιμετώπιζαν πλέον την Κρήτη όχι μόνο ως εμπορικό σταθμό, αλλά και ως οργανικό μέρος του βενετικού κράτους. Η Βενετία παραχώρησε στους ντόπιους θρησκευτικές και πολιτικές ελευθερίες, αλλά και περιθώρια οικονομικής και κοινωνικής ανέλιξης, που σκοπό είχαν την εξασφάλιση της ευνοϊκής στάσης των κρητικών υπηκόων της, επειδή γνώριζε πως χωρίς τη συνεργασία τους δε θα μπορούσε να εμποδίσει την τουρκική εισβολή. Δημιουργήθηκαν έτσι οι προϋποθέσεις ενός γόνιμου πολιτισμικού διαλόγου, σε ένα πλαίσιο ειρηνικής συνύπαρξης ντόπιων και ξένων, καταλήγοντας σε μία κοινή πολιτισμική έκφραση, την βενετοκρητική. Δια μέσου της Βενετίας, η Κρήτη μπόρεσε να ενσωματώσει πολιτισμικά δάνεια από τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Δεν αποτέλεσε μόνο επαρχία του βενετικού κράτους, αλλά κάτι πολύ περισσότερο: ένα κέντρο γόνιμης αλληλεπίδρασης των επιβιώσεων του αρχαίου ελληνικού και του βυζαντινού με τον δυτικό πολιτισμό.⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική γλώσσα στην Κρήτη αποτέλεσε ισχυρό συνεκτικό δεσμό της κοινωνίας του νησιού, αφού αναδείχθηκε σε «όργανο υπερεθνικής επικοινωνίας». Στις εκθέσεις των βενετών αξιωματούχων, οι οποίες απευθύνονταν στη βενετική σύγκλητο, δινόταν ιδιαίτερη προσοχή στη γλωσσική αφομοίωση και στην εξασθένιση του θρησκευτικού αισθήματος των βενετικών οικογενειών στο νησί.⁷ Στις ίδιες πηγές μπορεί κανείς να εντοπίσει στοιχεία και για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόταν η Βενετία από το ντόπιο στοιχείο. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο γενικός προβλεπτής Beneto Moro το 1602: «από τις καρδιές των Κρητικών έχει σβήσει πια η μνήμη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας – τους συγκινεί και τους ενθουσιάζει το αίσθημα δικαιοσύνης – η μετριοπάθεια και η μέριμνα για ευημερία και ασφάλεια με τα οποία τους κυβερνάει η Βενετία».⁸

---

⁴ Στέφανος Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14^ο –17^{ος} αι.)*, τόμ. Α΄ Εισαγωγή, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2019, σ. 79.

⁵ Χρύσα Α. Μαλτέζου, *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)*, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1990, σ. 70.

⁶ Ο.π., σσ. 83-84.

⁷ Ο.π., σσ. 84-85.

⁸ Η μετάφραση του ιταλικού εγγράφου έχει αντληθεί από τον Κακλαμάνη, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Α΄, ό.π., σσ. 202-203.

Στην επικράτεια της Βενετίας στην ανατολική Μεσόγειο προστέθηκαν σταδιακά, εκτός από την Κρήτη, η Μεθώνη και η Κορώνη, ορισμένα νησιά του Αιγαίου Πελάγους, η Κύπρος και τα περισσότερα από τα Επτάνησα. Ανάλογες πολιτικές ενσωμάτωσης με εκείνες που διαπιστώθηκαν στη μεγαλόνησο, εφαρμόστηκαν και στις υπόλοιπες περιοχές με αποτέλεσμα την προσέγγιση μεταξύ κυριάρχων και κυριαρχούμενων. Η προσέγγιση αυτή ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453. Το βενετικό κράτος «της Στεριάς και της Θάλασσας» μετατράπηκε βαθμιαία σε «ομοσπονδιακό», με τη Βενετία ως πρωτεύουσα. Οι σχέσεις ντόπιων και ξένων συσφίγγονταν χάρη στα κοινά συμφέροντα, αλλά και στις καθημερινές επαφές στις περιοχές όπου διαβιούσαν.⁹

Η οθωμανική απειλή υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για τη συσπείρωση Βενετών και ελληνικών πληθυσμών και σε άλλα μέρη της ανατολικής Μεσογείου. Ακόμα και σε περιοχές οι οποίες βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία, όπως η Πελοπόννησος, η Μάνη, η Στερεά Ελλάδα και η Ήπειρος, αναπτύχθηκαν σχέσεις συνεργασίας, με μια σειρά αντιτουρκικών κινήσεων, οι οποίες είτε ήταν ανεξάρτητες είτε ενταγμένες στο πλαίσιο των βενετοτουρκικών πολέμων.¹⁰ Πόλεμοι με την Οθωμανική αυτοκρατορία διεξάγονταν επί δυόμισι και πλέον αιώνες, αρχίζοντας με τον πρώτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1463-1479) και καταλήγοντας στον έβδομο βενετοτουρκικό πόλεμο ή δεύτερο πόλεμο του Μωρέως (1714-1718).¹¹

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, ισχυροποιήθηκε η παρουσία των Ελλήνων και στην ίδια τη Βενετία. Συνέρρεαν εκεί είτε για να αποφύγουν τους Οθωμανούς είτε για να σπουδάσουν, να βιοποριστούν και κυρίως να ασχοληθούν με το εμπόριο.¹² Το 1498 οι Έλληνες της Βενετίας συνέστησαν μια λαϊκή αδελφότητα εθνικής μειονότητας. Η αδελφότητα αυτή διαδραμάτισε αξιόλογο ρόλο στη βενετική πνευματική ζωή.¹³ Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο καρδινάλιος Βησσαρίωνας στη διαθήκη με την οποία παραχώρησε τη συλλογή ελληνικών χειρόγραφων του στη

---

⁹ Παπαδιά-Λάλα, «Οι Έλληνες και η Βενετική Πραγματικότητα», ό.π., σ. 182.

¹⁰ Ο.π., σ. 182.

¹¹ Χρυσούλα Τζομπανάκη *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669. Η μεγάλη πολιορκία και η εποποιία του Χάνδακα*, Ηράκλειο 2008, σ. 126.

¹² Πέτρος Καλονάρος, *Η Βενετία εις τους θρύλους και τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήνα 1942, σ. 21.

¹³ Χρύσα Μαλτέζου, *Η Βενετία των Ελλήνων, Η Ελλάδα των Βενετών, Σημάδια στο χώρο και στον χρόνο*, επιμ. Έφη Ανδρεάδη, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Έκθεση, Μάρτιος – Απρίλιος 1999, σ. 21.

βενετική δημοκρατία, οι Έλληνες έβρισκαν στην πόλη μια δεύτερη πατρίδα, σχεδόν ένα άλλο Βυζάντιο.

Η Βενετία είδε το οριστικό της τέλος το 1797, καθώς εισέβαλαν σε αυτή τα στρατεύματα του Ναπολέοντα. Ο δρόμος όμως που είχε διασχίσει έως τότε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εντυπωσιακός. Μετά από μια σειρά επιτυχημένων οικονομικών ενεργειών και έξυπνων διπλωματικών ελιγμών κατόρθωσε να εξελιχθεί από μία πόλη με περιορισμένη εδαφική επικράτεια σε μια μεγάλη και ισχυρή ναυτική δύναμη, που κυριάρχησε για πολλούς αιώνες στο μεσογειακό χώρο.¹⁴

Κατά τη μακρά διάρκεια των πρώιμων νεότερων χρόνων, στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές η λογοτεχνία και οι τέχνες αναπτύχθηκαν. Η ανάπτυξη αυτή επιτεύχθηκε μέσα σε ένα πλαίσιο αποδοχής των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών της ξένης κυριαρχίας. Το ελληνικό στοιχείο υποτάχθηκε πολιτικά, αλλά παρέμεινε πολιτισμικά ρωμαλέο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ανοίξουν σταδιακά νέοι δρόμοι πνευματικής δημιουργίας. Η Ευρώπη μπόρεσε να οικειωθεί τη βυζαντινή παράδοση και ο ελληνισμός να αποκτήσει μια δική του ξεχωριστή ιστορική φυσιογνωμία, που αποτέλεσε τη βάση μιας ξεχωριστής πνευματικής δημιουργίας.¹⁵ Η συνάντηση των δύο πολιτισμών, των ντόπιων και των ξένων κυριάρχων, διευκόλυνε τις αμφίδρομες πολιτισμικές μεταφορές στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου.¹⁶

Τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρθηκαν αντανακλώνται σε ορισμένα λογοτεχνικά κείμενα που παρουσιάζουν τη Βενετία ως μητέρα ή προστάτιδα ελληνικών περιοχών και κυρίως της Κρήτης, λόγω προφανώς της μακρόχρονης βενετικής κυριαρχίας στο νησί. Στο ποίημα «Ω μάνα Βενετία», για παράδειγμα, ο Μιχαήλ Φόσκολος αποκαλεί χαρακτηριστικά τη Βενετία μάνα που υπερασπίζεται τα παιδιά της τον καιρό του Κρητικού Πολέμου: «*Ω μάνα Βενετία, πώς τ' απομένεις...*».¹⁷ Αντίστοιχα, στον «Κρητικό πόλεμο» του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, *ο ποιητής έχει στραμμένες όλες τις ελπίδες του στην πόλη των τεναγών: «τη δοξασμένη Βενετία και την παρηγοριά μου»*.¹⁸ Στο έργο του Μάνθου Ιωάννου «Συμφορά και αιχμαλωσία

¹⁴ Τζομπανάκη, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, ό.π., σ. 11.

¹⁵ Μαλτέζου, *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας*, ό.π., σ. 9.

¹⁶ Ο.π., σσ. 9- 10.

¹⁷ Στέφανος Κακλαμάνης, *Η Κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14^{ος} – 17^{ος} αι.)*, τόμ. Γ', *Ανθολογία (περ. 1580-17^{ος} αι.)*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2020, σ. 534.

¹⁸ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός πόλεμος (1645-1669)*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου και Μάρθα Αποσκίτη, Αθήνα 1995, σ. 512.

Μωρέως» η Βενετία παρουσιάζεται και πάλι ως προστάτιδα, πρόθυμη να βοηθήσει τους ελληνικούς πληθυσμούς: «*Είδα την καλήν σας όρεξιν, και πάσαν προθυμίαν... Θέλω να γράψω το λοιπόν όλα στην Βενετίαν.*».¹⁹

Ακόμα και έξω από το πλαίσιο των βενετοκρατούμενων περιοχών, ο θαυμασμός για τη Βενετία δεν αργεί να εκφραστεί. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Γεωργίου Φραντζή, ο οποίος στο περίφημο «Χρονικό» του αναφέρει τα εξής: «*Εν τη λαμπρά και μεγάλη Ενετία και όντως θαυμαστή και θαυμαστοτάτη, πλούσια, ποικιλοειδή και χρυσοειδή, τετορνευμένη, πεποικιλμένη και μυρίων επαίνων άξια τη σοφή και σοφωτάτη Ενετία, ην ει και δευτέραν γην της επαγγελίας ονομάση τις, ουχ αμαρτάνει. Περί αυτής οίμαι και ο προφήτης λέγει εν τω εικοστώ τρίτω ψαλμώ: «Ο Θεός επί θαλασσών εθεμελίωσεν αυτήν». Τι γαρ αν ζητήση τις και ουχ ευρήση εν αυτή; Δια τούτο πολλών επαίνων και μεγάλων αξία υπάρχει και εστί».*».²⁰

Από τα παραπάνω παραδείγματα αφορμάται η μελέτη μας και σκοπός της είναι να διερευνήσει τις αντιλήψεις για τη Βενετία σε κείμενα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Το ζήτημα δεν έχει έως σήμερα μελετηθεί διεξοδικά. Έχουν, ωστόσο, εξεταστεί συναφείς θεματικές. Αναφερόμαστε κυρίως σε μια μελέτη του Πέτρου Καλονάρου, ο οποίος επιχείρησε να ανιχνεύσει το αποτύπωμα που έχει αφήσει η Βενετία σε ποικίλες πτυχές του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού.²¹

Ο μελετητής εντόπισε ορισμένα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στην πόλη των τεναγών. Σε ένα από αυτά, ένας νεαρός παρομοιάζει την καλή του με όμορφη πρωτεύουσα του βενετικού κράτους: «*Ηλιος είσαι και φεγγάρι – της ψυχής μου το κλωνάρι. Βενετία μου ζακουσμένη – και στον κόσμο παινεμένη.*».²² Ένα άλλο – νυφιάτικο – τραγούδι ανακαλεί την αίσθηση της χλιδής, που συνδεόταν στο λαϊκό φαντασιακό με τη Γαληνοτάτη, εστιάζοντας σε διάφορα αγαθά, όπως τα κανελλογαρύφυλλα, τα καράβια και τα φλουριά της: «*κανέλλα και γαρύφαλλο τα δύο τους πώς μυρίζουν... την ζακουσμένη Βενετία μ' όλα τα παλληκάρια... χίλια φλωριά βενετικά κι' ένα πουγγί λογάρι...*». Σε φλουριά βενετικά και στον βενετικό λέοντα, το σύμβολο του αγίου Μάρκου, παραπέμπει το παρακάτω μικρό παιδιάστικο τετράστιχο»: «*Βρε καλώς το τό παιδί – το βενετικό φλουρί. Βρε καλώς το παλληκάρι –*

¹⁹ Μάνθος Ιωάννου, *Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως...* με προσθήκην άλλων αξιόλογων υποθέσεων και αφιερωθείσα τω εντιμοτάτω και ευγενή κύριω Ιωάννη Δημητρίου, Βενετία: εκ της ελληνικής τυπογρ. του Φοίνικος, 1863, σ. 18.

²⁰ Καλονάρος, *Η Βενετία εις τους θρύλους*, ό.π., σσ. 17-18.

²¹ Ο.π., σσ. 27-28.

²² Ο.π.

το βενετικό λιοντάρι».²³ Ακόμη, ένα μοραϊτικό τραγουδάκι – αίνιγμα αναφέρεται στις αγορές της Βενετίας, όπου ο ελληνικός λαός έβρισκε προϊόντα κάθε λογής: «*Κίτρινο αίμα θα γινώ, στη Βενετιά θε να στείλω...*». Επίσης, ένα ζακυνθινό τραγούδι, που λεγόταν κατά τη διάρκεια του τρύγου, έκανε λόγο για το βενετικό εμπόριο της σταφίδας: «*να ρθουν οι παρτσινέβελλοι από τη Βενετία, να πάρουν την σταφίδα μας, να φέρουνε σολδία... και ταξιδεύουμε τα δύο μέχρι τη Βενετία*». «*Εμπρός, τρυγάτε όλοι μαζί με τάξι κι' αλεγρία και τα καράβια φτάνουνε από τη Βενετία*».²⁴

Ενίοτε η λαϊκή μούσα εστίαζε και στην αντίθετη, επικριτική για μια τυραννική Βενετία, θεματική. Σε δύο ερωτικά τραγούδια της Μάνης εκφράζονται για τον νέο που θα απαρνηθεί την αγαπημένη του οι ακόλουθες κατάρες: «*και να μυριοβασανιστής σε Βενετζάνων χέρια, τα κριάτα σου να κόβουσι με δίστομα μαχαίρια*» - «*Κάλλιο να λάβης μαχαϊριά και φούρκα Βενετζιάνα, περί ν' ακούσω, αγάπη μου, να πάρης άλλον άντρα*».²⁵

Όπως διαπιστώνει ο Καλονάρος,²⁶ παραδίδονται επίσης μερικά αστεία εμπνευσμένα από την οικείωση των Ελλήνων με τους Βενετούς. Ένα από αυτά είναι κοροϊδευτικό για τη Βόνιτσα. Οι κάτοικοί της ήθελαν να την παραστήσουν σημαντικότερη από ό,τι ήταν και για το λόγο αυτό την παρομοίασαν με τη Βενετία: «*Βόνιτζα – Βενετία πόκε ντεφερέντσια*». Το αστείο αυτό μπορεί να φαίνεται ιταλικό, έχει όμως γνήσια ελληνική προέλευση. Ένα ακόμα αστείο αναφέρεται σε κάποιον που έχασε την σύζυγό του: «*Έχασε την Αντωνού ο Αντώνης, Έχασεν η Βενετιά το βελόνι*». Τα βελόνια αφθονούσαν βέβαια στη Βενετία. Σε άλλα στιχουργήματα αξιοποιείται το γεγονός πως η Βενετία προμήθευε τις ελληνικές περιοχές και άλλους τόπους της Ανατολής με ψιλικά και μικροπράγματα.

Αλλά και στους θρύλους μπορεί να εντοπιστεί υλικό βενετικής έμπνευσης. Ένας θρύλος από την περιοχή της Κορώνης κάνει λόγο για μια βασιλοπούλα που αγαπούσε το ρηγόπουλο της Βενετίας και το περίμενε για να παντρευτούν. Μετά από πολλές περιπέτειες η βασιλοπούλα πεθαίνει. Όταν το ρηγόπουλο φτάνει στο κάστρο της είναι πλέον πολύ αργά και γι' αυτό πεθαίνει κι εκείνο λίγο αργότερα από τον καημό του. Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, κάθε χρόνο την παραμονή της Αναλήψεως κοντά στα ξημερώματα οι ψαράδες ακούνε κοντά στο κάστρο της Κορώνης φωνές και ουρλιαχτά. Όσοι είναι αλαφροϊσκιωτοι βλέπουν άρματα κι ένα

---

²³ Ο.π., σσ. 28-29.

²⁴ Ο.π., σσ. 22-24.

²⁵ Ο.π., σ. 33.

²⁶ Ο.π., σ. 29.

ολόχρυσο πολεμικό πλοίο να κοντοστέκει στον προμαχώνα του κάστρου. Ακολουθούν αγγελικοί ύμνοι με τη συνοδεία λαούτων και βιολιών. Εμφανίζεται, τέλος, το ρηγόπουλο και ρίχνει μια βέρα στη θάλασσα λέγοντας πως το βράδυ αυτό θα νυμφευθεί την αγαπημένη του. Εμφανίζεται και η βασιλοπούλα ως ξανθή και πανέμορφη νεράιδα, επιβεβαιώνοντας πως τη νύχτα αυτή θα γίνει δική του.²⁷

Περνώντας από το λαογραφικό υλικό σε κείμενα της έντεχνης λογοτεχνίας, στην εργασία μας θα παρακολουθήσουμε το θέμα των αναπαραστάσεων της Βενετίας διαχρονικά, από τα παλαιότερα κείμενα του 15^{ου} αιώνα, όπως η «Διήγησις της φουμιστής Βενετίας», έως το έργο του Μάνθου Ιωάννου «Συμφορά και αιχμαλωσία Μορέως» του 18^{ου} αιώνα. Σκοπός μας είναι να μελετήσουμε πώς αντιλαμβάνονταν οι συγγραφείς τη Βενετία και ποια ήταν η στάση τους απέναντι στο κράτος που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ελληνικής ιστορίας.

Προϋπόθεση της εξέτασης αυτής είναι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η ίδια η Βενετία κατασκεύαζε την ταυτότητά της, διαμορφώνοντας τον μύθο της, ώστε να προβάλλει την κυρίαρχη κρατική ιδεολογία. Τις πτυχές του βενετικού μύθου θα αναλύσουμε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας. Στη συνέχεια θα περάσουμε στην εξέταση κάθε έργου με βενετικές αναφορές ξεχωριστά, παρουσιάζοντας τα στοιχεία για το συγγραφέα και το περιεχόμενό του και αναλύοντάς το ως προς τα στοιχεία που σχετίζονται με το θέμα μας. Η μέθοδος που θα ακολουθήσουμε είναι κειμενοκεντρική. Στο τελευταίο κεφάλαιο, με τα συμπεράσματα, θα ανασυστήσουμε την εικόνα που προκύπτει από τη συνθεώρηση όλων των υπό εξέταση κειμένων.

Για τη διεκπεραίωση της παρούσας εργασίας επιθυμώ να ευχαριστήσω πρώτα απ' όλα την οικογένειά μου και τους δικούς μου ανθρώπους για τη στήριξη και την αγάπη τους. Επίσης, πολύ σημαντική ήταν και η βοήθεια της καθηγήτριάς μου κας Ειρήνης Παπαδάκη, η οποία ανέλαβε την εποπτεία μου και με συμβούλευε σε κάθε μου βήμα.

---

²⁷ Ο.π., σσ. 33- 38.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΟΥ ΒΕΝΕΤΙΚΟΥ ΜΥΘΟΥ

Σύμφωνα με την Ανδρονίκη Διαλέτη,²⁸ ο βενετικός μύθος δεν αποτέλεσε ένα σταθερό, αμετάβλητο και αμετακίνητο σώμα ιδεών, αλλά μια «δεξαμενή» ποικίλων υλικών τα οποία, σε διαφορετικά χρονικά και χωρικά συμφραζόμενα, εμπλουτίζονταν και ανανεώνονταν σε μια διαρκή δυναμική.

Η ομορφιά της Βενετίας, η σταθερότητα του πολιτεύματος, το μεγαλείο της τοπικής εξουσίας, η ευλάβεια των πολιτών και η διατήρηση της ανεξαρτησίας της πόλης-κράτους αποτελούσαν διαχρονικά τα βασικά χαρακτηριστικά του μύθου της. Ακόμα και όταν η Βενετία καταλήφθηκε από τις ναπολεόντειες δυνάμεις, τα χαρακτηριστικά αυτά δεν αλλοιώθηκαν. Αντίθετα χρησιμοποιήθηκαν για να προβάλλουν την προγενέστερη, χιλιετή της ανεξαρτησία, έναντι της ξένης κατοχής.²⁹

Στο πλαίσιο του βενετικού μύθου, η ευδαιμονία της Βενετίας και η κυριαρχία της στη ναυτιλία και στο εμπόριο αποδίδονταν στην αφίλευτη ηγεσία της, τον αφοσιωμένο και ικανοποιημένο λαό της, την κυριαρχία της δικαιοσύνης, της ανεκτικότητας, της συναντίληψης και της συλλογικότητας στη θρησκευτική ευλάβεια. Η Βενετία, βέβαια, δεν υιοθετούσε άκριτα και ανεξάρτητα από τα συμφέροντά της τα προστάγματα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Επίσης, το θεσμικό πλαίσιο ήταν τέτοιο ώστε εξασθενούσε τις φυγόκεντρες δυνάμεις και τις πολιτικές εντάσεις.³⁰

Αξίζει να σημειωθεί πως υπήρχε κοινή αντίληψη ότι οι Βενετοί κατάγονταν από την αρχαία Τροία και ότι είχαν εγκατασταθεί στην ενδοχώρα μετά τη λεηλασία της πόλης τους το 421 π.Χ. «Η αναγωγή στους αρχαίους Τρώες επέτρεπε στους Βενετούς να καυχούνται για το πολυαίωνο παρελθόν τους, την αγάπη τους για ελευθερία και την ευγενική καταγωγή τους».³¹ Οι ενδιαφέρουσες αφηγήσεις που αναφέρονται στην ίδρυση της πόλης, αποτέλεσαν τον αρχικό πυρήνα για τη συγκρότηση του βενετικού μύθου. Οι αφηγήσεις αυτές παρέβλεπαν το γεγονός πως

---

²⁸ Ανδρονίκη Διαλέτη, ««Ο βενετικός μύθος στο παρελθόν και στο παρόν: συμβολισμοί, αφηγήσεις, ιστοριογραφικές διαδρομές», *Ιστορία της Βενετίας και της βενετικής αυτοκρατορίας, 11^{ος}-18^{ος} αι.*, επιμέλεια Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός και Α. Πούπου, Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, σ. 9.

²⁹ Ο.π.

³⁰ Ο.π.

³¹ Ο.π.

υπήρχαν κάτοικοι στην περιοχή ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή. Αποσιωπούσαν επίσης τους δεσμούς εξάρτησης από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.³²

Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και τα έργα τέχνης της Βενετίας αποτελούν κοινό τόπο σε σειρά κειμένων της εγχώριας γραμματειακής παραγωγής. Η λιμνοθάλασσα συνδέεται με την Αδριατική ανάμεσα από ένα σύμπλεγμα νησιών που τα περιβάλλει το υγρό στοιχείο. «Αποτελεί μία από τις πιο ιδιαίτερες πόλεις του κόσμου κυρίως ως οικο-ιστορικό σύστημα».³³ Το γεωφυσικό και αστικό τοπίο αποτέλεσε ένα από τα ισχυρότερα και μακροβιότερα στοιχεία του βενετικού μύθου.

Στοιχεία του μύθου αυτού διακρίνονται ήδη σε ένα από τα πρώτα βενετικά χρονικά, που συντάχθηκε από τον Giovanni Diacono τον 10^ο αιώνα. Σύμφωνα με τον χρονογράφο, οι πρώτοι πληθυσμοί στην περιοχή που μετέπειτα θα ονομαζόταν Βενετία κατέφυγαν εκεί από την ενδοχώρα για να σωθούν από τις βαρβαρικές επιδρομές του 5^{ου} αιώνα μ.Χ.

Άλλο σημαντικό και επαναλαμβανόμενο στοιχείο του βενετικού μύθου ήταν αυτό της ιδιαίτερης πολιτειακής συγκρότησης, η οποία υπέστη ελάχιστες διαφοροποιήσεις από τον 13^ο αιώνα. Ομαλοποιήθηκε με το «κλείσιμο» του Μεγάλου Συμβουλίου (*segrata*) και παρέμεινε σταθερή μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οπότε καταλύθηκε από τις ναπολεόντειες δυνάμεις. Η εξιδανίκευση του βενετικού πολιτεύματος ξεκίνησε κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (14^ο – 15^ο αιώνα).³⁴

Ας σημειωθεί ακόμη ότι κεντρική για το θέμα μας είναι η θαυματουργή δράση του Ευαγγελιστή Μάρκου, του πολιούχου αγίου της Βενετίας, του οποίου τα λείψανα μεταφέρθηκαν στην πόλη από δύο βενετούς εμπόρους. Στις αρχές του 9^{ου} αιώνα ο άγιος Μάρκος αντικατέστησε τον παλαιότερο πολιούχο της Βενετίας, τον βυζαντινό άγιο Θεόδωρο. Η αλλαγή υποδήλωσε μια τάση ανεξαρτητοποίησης από το Βυζάντιο και την παγίωση της βενετικής κοινοτικής συνείδησης (*communitas*). Η λατρεία του αγίου Μάρκου συστηματοποιήθηκε από τον 11^ο αιώνα, οπότε και ο βενετικός μύθος έγινε ακόμη πιο ισχυρός.³⁵

Από τον 13^ο μέχρι και τον 15^ο αιώνα η Βενετία προσαρτούσε σταδιακά νέα εδάφη στην Αδριατική, στη βόρεια Ιταλία, στις Δαλματικές ακτές και σε σημαντικό μέρος της ανατολικής Μεσογείου.³⁶ Τον 16^ο αιώνα ήταν πια μια υπολογίσιμη δύναμη.

---

³² Ο.π., σ. 10.

³³ Ο.π.

³⁴ Ο.π., σσ. 10-14.

³⁵ Ο.π., σ. 12.

³⁶ Ο.π., σ. 17.

Όχι μόνο η πολιτική, αλλά και η πολιτισμική της ακτινοβολία εξαπλώθηκε σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο. Σε αυτό συνετέλεσε η αναγεννησιακή ορμή στην ανάπτυξη των τεχνών και των γραμμάτων στην περιοχή, αλλά και το γεγονός ότι η Βενετία υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα εκδοτικά κέντρα της πρώιμης νεότερης Ευρώπης.³⁷

Ο βενετικός μύθος διαμόρφωσε κυρίαρχους μνημονικούς τόπους που αντανακλώνται μεταξύ άλλων στα μνημεία του δημόσιου αστικού χώρου, τα οποία δεσπόζουν ακόμα και σήμερα. Ένα από τα διασημότερα βρίσκεται στη βάση του καμπαναριού του Αγίου Μάρκου. Είναι η λεγόμενη λοτζέτα (loggetta) που σχεδιάστηκε από τον Jacopo Sansonino. Στην πρόσοψή της φέρει αλληγορικές αναπαραστάσεις της ίδιας της Βενετίας, αλλά και της Κρήτης και της Κύπρου, των σημαντικότερων δηλαδή κτήσεις της Γαληνοτάτης στην ελληνική Ανατολή.³⁸ Άλλα σημαντικά μνημεία που αναδεικνύουν στοιχεία του βενετικού μύθου είναι το Παλάτι των Δόγηδων και ο ναός του Αγίου Μάρκου. Προβλήθηκαν και τα δύο ως σύμβολα αρμονικής διακυβέρνησης, αξιοποίησης της λαμπρής ελληνικής και λατινικής κληρονομιάς, αλλά και συνετής συγκυριαρχίας της κρατικής και εκκλησιαστικής εξουσίας.

Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική της Βενετίας αποτέλεσε αιτία κοινοτικής υπερηφάνειας και συνέβαλε στην εικόνα της ως ξεχωριστής μητρόπολης, χάρη στην ανάμειξη βυζαντινών, αραβικών, γοθτικών και αναγεννησιακών στοιχείων.³⁹

Η φήμη που απέκτησε η Βενετία ως τόπος ελεύθερης διακίνησης ιδεών την προσδιόρισε και ως πόλη διανοούμενων και καλλιτεχνών.⁴⁰ Η Πάδοβα, η οποία εντάχθηκε στο βενετικό κράτος από τις αρχές του 15^{ου} αιώνα, είχε ένα από τα σημαντικότερα πανεπιστήμια της εποχής, το οποίο συνέτεινε στην εδραίωση της φήμης αυτής.

Σύμφωνα με όσα αναφέρει η Φανή Μουμτζίδου, οι Βενετσιάνοι μπορεί να θεωρούνταν ένα είδος εκλεκτού λαού που απολάμβανε συνθήκες κοινωνικής ζωής, όμως ο «μύθος της Βενετίας» δεν συγκροτούνταν μόνο γύρω από αυτή την ειδυλλιακή κατάσταση. «Αν έχει νόημα το να μιλήσει κανείς για «μύθο», τότε αυτός αφορά στην

---

³⁷ Ο.π., σ. 18.

³⁸ Deborah Howard, *The Architectural History of Venice*, Revised and enlarged edition with new photographs by Sarah Quill and Deborah Howard, London: Yale University Press, New Haven, 2010, σ. 178.

³⁹ Διαλέτη, «Ο Βενετικός μύθος», ό.π., σ. 18.

⁴⁰ Ο.π., σσ. 18-19.

απήχηση που είχαν η κυριαρχία της Βενετίας στην Αδριατική και τη Μεσόγειο, η εξάπλωση του εμπορίου της, η κάπως μεγαλύτερη διακίνηση των ιδεών (πάντα σε σχέση με τα υπόλοιπα ιταλικά κράτη) και το ιδιαίτερο σύστημα διακυβέρνησης, αλλά όχι η καθημερινή ζωή της πλειοψηφίας των Βενετσιάνων.»⁴¹

Από την άποψη αυτή, βασικό συντελεστή στην ανάδειξη του μύθου της Βενετίας, αλλά και στην αφομοίωση της κυρίαρχης ιδεολογίας της, αποτέλεσαν έργα ιστορικού χαρακτήρα, ιδίως όσα είχαν κεντρικό θέμα τους πολέμους μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, είτε είχαν γραφτεί στον μητροπολιτικό χώρο, αποτελώντας μέρος της «επίσημης ιστοριογραφίας»,⁴² είτε είχαν γραφτεί στις κτήσεις της Βενετίας στην ελληνική Ανατολή. Στην ιστορία της Κρήτης, για παράδειγμα, που συνέγραψε στα ιταλικά ο βενετοκρητικός ευγενής Giovanni Antonio Moazzo, χαρακτήριζε έναν βενετό αξιωματούχο, τον Jacopo Foscarini, ως άλλο Λυκούργο για τα τολμηρά κοινωνικά, διοικητικά, στρατιωτικά και οικονομικά μέτρα που έλαβε τα έτη 1574-1577, κατά τη διάρκεια της θητείας του ως γενικού προβλεπτή στο νησί. Ο Moazzo έφτασε μάλιστα να συγκρίνει τη ζωή του Foscarini με εκείνη του αρχαίου νομοθέτη και μεταρρυθμιστή.⁴³

Στοιχεία του βενετικού μύθου υιοθετήθηκαν, όπως θα δούμε διεξοδικότερα στη συνέχεια, και από συγγραφείς ελληνικής καταγωγής. Ο ορθόδοξος ιερέας Ιωάννης Μορεζήνος, για παράδειγμα, συνθέτοντας ένα εγκώμιο για την Κρήτη, αναφέρθηκε στη Βενετία ως «θεοφρούρητον» και παρουσίασε τη βενετική γερουσία ως «θεοφώτιστον». Παράλληλα, με τοπική υπερηφάνεια, ανακάλεσε τη γνώμη του νομικού Ζηνά, ο οποίος θεωρούσε πως η πραγματική καταγωγή του απόστολου Τίτου ήταν «από το γένος του βασιλέως της Γορτύνης Μίνω, και όλοι του οι πρόγονοι ήσαν εις μεγάλες αξίες».⁴⁴

Χαρακτηριστικά του βενετικού μύθου απαντώνται και σε σύμβολα που κοσμούν τη βενετική χαρτογραφία. Ενίοτε μάλιστα μεταφέρονται από τις αναπαραστάσεις της ίδιας της Βενετίας σε αναπαραστάσεις άλλων πόλεων της επικράτειάς της. Από την άποψη αυτή είναι ενδεικτικό ότι στον τοπογραφικό χάρτη

---

⁴¹ Φανή Μουμτζίδου, *Μύθος, Αλληγορία και Κοινωνία: Η περίπτωση Paolo Veronese*, Αθήνα: Εκδόσεις «Νεφέλη», 2007, σ. 55.

⁴² Αναστασία Παπαδιά-Λάλα, «Η Βενετοκρατία στον ιστοριογραφικό λόγο: Αντιλήψεις και ερμηνευτικές προσεγγίσεις», *Ιστοριογραφία της Νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, επιμέλεια Π. Κιτρομιλίδης – Τρ. Σκλαβενίτης, τ. 2, Αθήνα 2004, σ. 555.

⁴³ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τ. Α', ό.π., σσ. 199-200.

⁴⁴ Ο.π., σ. 200.

του Χάνδακα του βενετοκρητικού ευγενούς και ερασιτέχνη μηχανικού Τζώρτζη Κορνέρ, η Κρήτη απεικονίζεται ως γυναίκα που φορά κορώνα στο κεφάλι και κρατά στο ένα χέρι σπαθί. Το πρώτο συμβολίζει την κυριαρχία της και το δεύτερο τη δύναμή της. Στο άλλο της χέρι, η προσωποποιημένη Κρήτη κρατά τον ναό του Αγίου Μάρκου, του πολιούχου της Βενετίας.⁴⁵

Μια τάση αντίρροπη σε όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα είναι η δημιουργία ενός βενετικού αντιμύθου, ο οποίος συγκροτήθηκε εναργέστερα κατά τον 17^ο αιώνα. Σύμφωνα με αυτόν, το βενετικό κράτος λειτουργούσε αυταρχικά στο εσωτερικό του. Συγχρόνως εκφράζονταν αμφιβολίες ως προς την ικανότητα των βενετών πατρικίων να λύνουν με επιτυχία τις εσωτερικές αντιφάσεις του πολιτεύματος, πράγμα που προκαλούσε ρωγμές στην εξιδανικευμένη εικόνα της πόλης.⁴⁶

Μετά την κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας, άρχισε να επισημαίνεται εμφατικά όχι ο θρίαμβος, αλλά η παρακμή της βενετικής πολιτικής. Το παλαιότερο ιστορικό μοντέλο δέχτηκε ρωγμές εξαιτίας των επιστημολογικών μετασχηματισμών του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, που σχετίζονταν με την ανάδειξη της ιστορίας σε επιστημονικό κλάδο.⁴⁷

Έχοντας πλέον προσδιορίσει τα βασικά στοιχεία του βενετικού μύθου, θα προχωρήσουμε στην εξέταση κειμένων της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας που τον αντανακλούν ως προς κάποιες πτυχές του και που -σε κάθε περίπτωση- λαμβάνουν θέση απέναντι στη βενετική ιδεολογία και πολιτική.

---

⁴⁵ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, ό.π., σσ. 202-203.

⁴⁶ Διαλέτη, «Ο Βενετικός μύθος», ό.π., σσ. 23-24.

⁴⁷ Ό.π., σ. 25.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

2.1. «Διήγησις της φουμιστής Βενετίας»

Το ποίημα «Διήγησις της φουμιστής Βενετίας» γράφτηκε μετά το 1438 από ανώνυμο ποιητή. Παραδίδεται και ως «Στίχοι πολιτικοί της Βενετίας». Το στιχούργημα είναι σύντομο. Αποτελείται από 85 δεκαπεντασύλλαβους στίχους, εν μέρει ομοιοκατάληκτους. Ο άδηλος συγγραφέας του είναι αυτόπτης μάρτυρας, περιγράφει δηλαδή ποιητικά όσα βλέπει στην Βενετία. Θεωρείται το πρώτο ποίημα στο οποίο ένας ποιητής ελληνικής καταγωγής αποτυπώνει τις εντυπώσεις του ταξιδιού του στη φημισμένη πόλη.⁴⁸

Ο αφηγητής από τους πρώτους κιόλας στίχους δείχνει το θαυμασμό του για την Βενετία, την πόλη που είναι χτισμένη πάνω στο νερό, πλέκοντας το εγκώμιό της:

*«την Βενετίαν την φουμιστήν ως είδα να παινέσω
την ιστοροζωγράφητην, παράξενα κτισμένην,
νερά 'ναι τα θεμέλια της και αυτή σιδερωμένη.» (στ. 7-9)⁴⁹*

Για να αποδώσει με παραστατικότητα όλα όσα είδε σ' αυτήν ζητά τη βοήθεια του λογισμού, της γνώσης και της γλώσσας.

Στους επόμενους στίχους το βλέμμα του πέφτει στην πρόσοψη του Αγίου Μάρκου με τα τέσσερα άλογα που έχουν μεταφερθεί εκεί από την Κωνσταντινούπολη και βρίσκονται τοποθετημένα πάνω από την κεντρική πύλη του ναού:

*«Πολλά 'τον μέγας και ψηλός και πεικασμένος άρχων
οπώ 'δωσεν και την βουλήν και κτίσθη ο Άγιος Μάρκος...
και φαίνεται σε πιλαλούν τα παρδοφουμισμένα.» (στ. 15-19)*

⁴⁸ Στέφανος Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14^{ος} – 17^{ος} αι.)*, τόμ. Β' *Ανθολογία (14^{ος} αι. – περ. 1580)*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2020, σ. 270.

⁴⁹ Όλα τα αποσπάσματα του ποιήματος έχουν αντληθεί από το βιβλίο του Κακλαμάνη, *Η κρητική ποίηση*, τ. Β', ό.π. Βλ. και την παλαιότερη έκδοση του G. Wanger, *Carmina Graeca Medii Aevi (Μεσαιωνικά Ελληνικά Τραγούδια)*, Αθήνα: εκδόσεις «Σπανός», 1962, σσ. 221-222. Σε αυτό το βιβλίο ο Wanger παραθέτει το ποίημα ως «Εις Βενετίαν» και όχι ως «Διήγησις της φουμιστής Βενετίας».

Τα άλογα αυτά είναι «της Πόλης καμωμένα» και φαίνεται να καλπάζουν. Ο αφηγητής επίσης εκπλήσσεται από τα γλυπτά που αναπαριστούν τους Προφήτες, τον «χρυσό» Άγιο Μάρκο, την ομορφιά του λιονταριού που τον συμβολίζει και τις μορφές των τριών άλλων Ευαγγελιστών. Από τις τοιχογραφίες της πρόσοψης εστιάζει στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου με κύρια πρόσωπα την Παναγία, τον Αρχάγγελο και τους Αποστόλους, τους οποίους ο ποιητής χαρακτηρίζει «μαρμαροκουβούκλιστους και μαρμαροκτισμένους». Λίγο πιο κάτω υπάρχουν οι υδρορροές που αναπαριστούν ανθρώπινες μορφές.

Ο αφηγητής μπαίνει στη συνέχεια στο ναό και μένει άναυδος από την ομορφιά του εσωτερικού του. Ο ενθουσιασμός του τού κόβει τη φωνή. Η αδυναμία του να περιγράψει το κάλλος που αντικρύζει τον κάνει εντέλει να εγκαταλείψει το εγχείρημα και να στραφεί προς το παλάτι των δόγηδων.⁵⁰

Όπως παρατηρεί ο Ζαχαρίας Τσιρπανλής, «ο Άγιος Μάρκος παραμένει μέχρι και σήμερα η μοναδική εκκλησία στην Ευρώπη με την ανθεκτικότερη εικόνα της βυζαντινής κληρονομιάς, τόσο στον εξωτερικό τομέα της αρχιτεκτονικής όσο και στην εσωτερική πολυτέλεια της ζωγραφικής και της αργυρο-χρυσοχοϊκής μικροτεχνίας».⁵¹ Σύμφωνα με τον Hans – Georg Beck,⁵² το ποίημα αποτελεί μια μαρτυρία της έλξης που ασκούσε το Βυζάντιο σε Έλληνες και Βενετούς, κάτι που ενδεχομένως το συνδέει με την εποχή γύρω από την άλωση της Πόλης.

Ακολούθως, στους στίχους 37-41, περιγράφεται το εσωτερικό και το εξωτερικό του ολόχρυσου δουκικού παλατιού. Ο ποιητής το αποκαλεί «ομορφοκαμωμένον», «χαριτωμένον» και κτισμένο με φρόνηση. Συνεχίζει με την περιγραφή ορισμένων τοιχογραφιών που βρίσκονταν στην αίθουσα του Μεγάλου Συμβουλίου, μεταξύ των οποίων μια απεικόνιση του γερμανού αυτοκράτορα Φρειδερίκου Α΄ Μπαρμπαρόσα κατά τη θριαμβευτική του είσοδο στη Ρώμη. Στη συνέχεια αναφέρεται στα γλυπτά που κοσμούσαν τρεις κολόνες στην άκρη του περιστυλίου. Τα γλυπτά αυτά αναπαριστούσαν τον Νάε μέθυσο, τον Αδάμ και την Εύα με το δέντρο του Παραδείσου και την κρίση του Σολομώντα. Επιπροσθέτως, παρουσιάζονται οι μορφές των τεσσάρων Μόρων (Mori). Σύμφωνα με το θρύλο, επρόκειτο για μυθικά πρόσωπα που προσπάθησαν να κλέψουν το θησαυρό του Αγίου

---

⁵⁰ Ζαχαρίας Τσιρπανλής, «Η βασιλική του Αγίου Μάρκου της Βενετίας σε Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά κείμενα», *Θησαυρίσματα* 26 (1996), σ. 101.

⁵¹ Τσιρπανλής, «Η βασιλική του Αγίου Μάρκου», ό.π., σ. 94.

⁵² Hans – Georg Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημόσιας λογοτεχνίας*, μετ. Νίκη Eideneier, Γ΄ έκδοση, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1999, σσ. 312-313.

Μάρκου και στο τέλος πέτρωσαν. Στο ισόγειο περιστύλιο του παλατιού τα μέλη της βενετικής αριστοκρατίας συζητούσαν τα γεγονότα και τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής (στ. 53-85).⁵³ Το ποίημα κλείνει με μια αναφορά στα κανάλια της Βενετίας, τα οποία μπορεί κάποιος να διασχίσει με τη γόνδολα:

*«Ανετρανίζω και θωρώ τους άρχοντες εκείνους,
τα φρόνιμα και φουμιστά, εξακουστά κεφάλια.
Τες βάρκες έχουν άλογα και τα κανάλια στράτες.»* (στ. 82-85)

Είναι σαφές από τις περιγραφές όλων όσων παρατήρησε στη Βενετία ο ανώνυμος ποιητής ότι επισκέφτηκε ο ίδιος την πόλη στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Η σημερινή εικόνα του δουκικού παλατιού διαφέρει αρκετά από το αρχικό κτήριο αφού έγιναν αλλαγές σ' αυτό κατά τον 16^ο αιώνα, λόγω των φθορών που είχαν προκληθεί από καταστροφικές πυρκαγιές.⁵⁴ Το γεγονός το είχε επισημάνει ήδη ο Πέτρος Καλονάρος, γι' αυτό και αναγνώριζε πως το ποίημα παρουσίαζε ιδιαίτερη ιστορική αξία, ειδικά για ορισμένα στοιχεία των μνημείων, που με το πέρασμα του χρόνου εξαφανίστηκαν.⁵⁵ Θεωρούσε μάλιστα ότι το ποίημα φανέρωνε τα συναισθήματα που έτρεφαν για την πόλη άνθρωποι απλοί, σχεδόν αγγράμματοι, όπως κατά τη γνώμη του ήταν και ο ποιητής.⁵⁶

Από όσα αναφέρθηκαν καθίσταται σαφής η θετική στάση του άδηλου στιχουργού προς τη Βενετία. Την εξυμνεί και την παρουσιάζει ως μια πόλη πλούσια σε ιστορία, αλλά και περίφημα μνημεία. Η «ωραιότητα» Βενετία, με το βυζαντινό παρελθόν της, φαίνεται να αποτελεί πόλο έλξης για πολλούς επισκέπτες, που μελετούν την ιστορία και την αρχιτεκτονική της. Συμμεριζόμενος τον ενθουσιασμό τους, ο άδηλος στιχουργός περιγράφει με λεπτομέρεια και παραστατικότητα όλα όσα θαύμασε στην «Γαληνοτάτη», δείχνοντας την βαθιά εκτίμησή του προς αυτήν.

---

⁵³ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, ό.π., σ. 270.

⁵⁴ Ο.π., σ. 270.

⁵⁵ Καλονάρος, *Η Βενετία εις τους θρύλους*, ό.π., σ. 11.

⁵⁶ Ο.π.

«Ερωτόκριτος» του Βιτσέντζου Κορνάρου

Στόχος μας είναι να εξετάσουμε πώς παρουσιάζεται ο μύθος της Βενετίας στον «Ερωτόκριτο» του Βιτσέντζου Κορνάρου. Θα ξεκινήσουμε, ωστόσο, με μερικά σημαντικά στοιχεία για τον συγγραφέα και το έργο του.

Πρώτος ο Στέργιος Σπανάκης υπέθεσε πως ο ποιητής του «Ερωτόκριτου» ανήκε σε αρχοντική οικογένεια. Με τις έρευνες του Νικολάου Παναγιωτάκη η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε.⁵⁷ Οι γονείς του Βιτσέντζου Κορνάρου ήταν ο Ιάκωβος Κορνάρος και η Ζαμπέτα Ντεμέτζο. Ο συγγραφέας γεννήθηκε το 1553 στο χωριό Τραπεζούντα Σητείας και αργότερα η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στο πεδινό χωριό Πισκοκέφαλο.⁵⁸ Ακολούθως, γύρω στο 1590 ο Βιτσέντζος Κορνάρος του Ιακώβου εγκαταστάθηκε στον Χάνδακα, το σημερινό Ηράκλειο, όπου και πέθανε το 1613 ή 1614, όταν ήταν εξήντα χρονών περίπου. Το έργο πιθανότατα γράφτηκε ανάμεσα στο 1600 και το 1610.⁵⁹

Ο ποιητής φαίνεται να υπήρξε μέλος της Ακαδημίας των Stravaganti, της οποίας ιδρυτής και ισόβιος πρόεδρος ήταν ο επίσης ποιητής και ιστορικός Ανδρέας Κορνάρος. Επρόκειτο για τον αδελφό του Βιτσέντζου Κορνάρου του Ιακώβου.

Ο «Ερωτόκριτος» παραδόθηκε από δύο όψιμους μάρτυρες: μια βενετική έκδοση του 1713 και ένα χειρόγραφο επτανησιακής προέλευσης της ίδιας εποχής.

Το έργο χωρίζεται σε πέντε μέρη. Τα γεγονότα εκτυλίσσονται στην αρχαία Αθήνα. Η πανέμορφη Αρετούσα είναι κόρη του βασιλιά Ηράκλη. Την ερωτεύεται ο Ερωτόκριτος, ο οποίος είναι γιος του συμβούλου του βασιλιά Πεζόστρατου. Ο νεαρός τραγουδά τα βράδια κάτω από το παράθυρο της Αρετούσας και αυτή είναι ιδιαίτερα γοητευμένη. Οι γονείς της απολαμβάνουν τους σκοπούς του τραγουδιστή της νύχτας και θέλουν να μάθουν ποιος είναι. Ο Ερωτόκριτος, αναγνωρίζοντας τους κινδύνους του ερωτικού του πάθους, ξενιτεύεται στην Έγριπο για να ξεχάσει την Αρετούσα, πράγμα όμως αδύνατο. Η Αρετούσα, σε μια επίσκεψη στο σπίτι του νέου κατά τη διάρκεια της απουσίας του, ανακαλύπτει ένα πορτρέτο της και τα τραγούδια που έλεγε ο τραγουδιστής της νύχτας και καταλαβαίνει πως ο Ερωτόκριτος είναι ερωτευμένος

---

⁵⁷ Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης *Κρητική Αναγέννηση: μελετήματα για τον Βιτσέντζο Κορνάρο*, επιμ. Στέφανος Κακλαμάνης – Γιάννης Μαυρομάτης, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 2002, σσ. 49-50.

⁵⁸ Βλ. την εισαγωγή του Στυλιανού Αλεξίου στην έκδοση Βιτσέντζος Κορνάρος, *Ερωτόκριτος*, Επιμέλεια: Στυλιανός Αλεξίου Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α. Ε., 1995, σσ. ιγ' - ιδ'.

⁵⁹ Ο.π., σσ. ιγ' - ιζ'.

μαζί της. Έπειτα ο βασιλιάς θέλοντας να διασκεδάσει την Αρετούσα, επειδή την έβλεπε στεναχωρημένη, διοργανώνει ένα κονταροχτύπημα, όπου λαμβάνουν μέρος ιππότες από διάφορα μέρη της Ελλάδας και γειτονικές σε αυτή περιοχές. Στο τέλος του κονταροχτυπήματος νικητής αναδεικνύεται ο Ερωτόκριτος. Οι δύο νέοι, πιο ερωτευμένοι από ποτέ, σε μια κρυφή τους συνάντηση παίρνουν την απόφαση να ζητήσουν από τον βασιλιά Ηράκλη να παντρευτούν. Όταν ο Πεζόστρατος τολμά να κάνει λόγο για τον γάμο των δύο νέων, ο βασιλιάς εξοργίζεται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εξορία του Ερωτόκριτου από την Αθήνα. Αλλά και η Αρετούσα, μετά την άρνησή της να παντρευτεί το βασιλόπουλο του Βυζαντίου, φυλακίζεται μαζί με τη νένα της. Μετά από τέσσερα χρόνια ο βασιλιάς των Βλάχων εισβάλλει στην Αθήνα. Όταν ο Ερωτόκριτος το μαθαίνει, μεταμφιέζεται και πηγαίνει στην Αθήνα για να πολεμήσει. Η συμμετοχή του αποδεικνύεται καθοριστική για τη νίκη του βασιλείου της Αθήνας και τη λήξη του πολέμου. Ο Ηράκλης, γεμάτος ευγνωμοσύνη προς τον νέο, είναι διατεθειμένος να του χαρίσει μια μεγάλη περιουσία, αυτός όμως ζητά μονάχα να παντρευτεί την Αρετούσα. Έτσι την επισκέπτεται, μεταμφιεσμένος ακόμη, στην φυλακή και την υποβάλει σε μια τελική δοκιμασία που αναδεικνύει την ερωτική πίστη της κόρης ακόμα κι όταν έχει οδηγηθεί να πιστέψει ότι ο Ερωτόκριτος είναι νεκρός. Έπειτα όμως ο Ερωτόκριτος αποκαλύπτεται και το έργο έχει αίσιο τέλος, αφού παντρεύονται και ο νέος ανεβαίνει στον θρόνο. Στον επίλογο του έργου ο ποιητής δηλώνει το όνομα, τη γενιά και την πατρίδα του. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Σητεία, παντρεύτηκε στο Κάστρο και θα πεθάνει όπου ορίσει ο Θεός.

Πρότυπο του έργου είναι το γαλλικό ιπποτικό μυθιστόρημα «Paris et Vienne» του Pierre de la Cypede, που γράφτηκε τον 14^ο αιώνα. Ο Βιτσέντζος Κορνάρος πιθανότατα το γνώριζε από κάποια ιταλική μετάφραση. Όπως όμως παρατηρεί ο Αλεξίου,⁶⁰ στον κόσμο του «Ερωτόκριτου», τόσο ο γεωγραφικός χώρος όσο και οι ιστορικές αναμνήσεις, αλλά και οι χαρακτήρες των προσώπων, έχουν ελληνική προέλευση. Από το έργο απουσιάζουν τα φραγκικά στοιχεία που υπάρχουν στο πρωτότυπο. Επίσης, η επίδραση του ζωντανού και παραστατικού ύφους της Αναγέννησης και ιδιαίτερα του Αριόστο είναι μεγάλη κι έτσι ο μεσαιωνικός χαρακτήρας υποχωρεί μπροστά σ' αυτήν.

---

⁶⁰ Στυλιανός Αλεξίου, *Κρητική Ανθολογία (ΙΕ' – ΙΖ' αιώνας)*, εισαγωγή, ανθολόγηση και σημειώματα, Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1969, σ. 150.

Ο Κορνάρος αξιοποίησε επίσης την πλούσια ελληνική παράδοση και την έντυπη λογοτεχνία, όπως το έργο «Πένθος θανάτου» και τις ερωτικές μυθιστορίες «Θησηίδα» και «Ιμπέριος». Φαίνεται μάλιστα να αποτελεί μια ώριμη έκφραση του είδους αυτού.⁶¹ Στο κείμενο του Κορνάρου ενώνονται διαφορετικές λογοτεχνικές, αισθητικές, αλλά και ιδεολογικές παραδόσεις της Κρήτης.⁶²

Ο Στυλιανός Αλεξίου, στο άρθρο του «Ο χαρακτήρ του Ερωτοκρίτου»,⁶³ παρατηρεί πως ο Κορνάρος αποφεύγει αναφορές σε Τούρκους και Βενετούς, μάλλον σκόπιμα. Ο λόγος που το κάνει αυτό είναι το ότι θέλει να κρατήσει αποστάσεις από την καθημερινή πραγματικότητα. Η πραγματικότητα αυτή όμως σχολιάζεται έμμεσα και συνειδητά από τον συγγραφέα σε ολόκληρο το έργο. Οι έμμεσες αναφορές στη Βενετία θα εξεταστούν αμέσως πιο κάτω.

Ο Βιτσέντζος Κορνάρος τοποθετεί την πραγματοποίηση του κονταροχτυπήματος στην Αθήνα (Α25-26) στις «25 τ' Απριλιού». Αυτή η μέρα θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική, αφού τότε ο βενετικός κόσμος γιόρταζε τον προστάτη του άγιο Μάρκο. Έτσι ο συγγραφέας επιτυγχάνει την σύνδεση της μυθοπλαστικής Αθήνας του βασιλιά Ηράκλη με τη Βενετία και την Κρήτη της εποχής του.⁶⁴ Δεν πρόκειται για μεμονωμένο παράδειγμα. Έχει παρατηρηθεί ότι και σε άλλες περιπτώσεις ο θαυμασμός των λογίων και των ποιητών της Κρήτης για το ιστορικό παρελθόν της πατρίδας τους τούς ωθεί να την εγκωμιάσουν, με αποτέλεσμα κάποιες από τις ποικίλες εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής του τόπου να βρίσκουν την άμεση έκφρασή τους.⁶⁵

Εξίσου σημαντικό είναι το όνομα του βασιλιά της Αθήνας που επιλέγει ο συγγραφέας. Όπως έχει παρατηρήσει ο David Holton,⁶⁶ το όνομα Ηράκλης ενδεχομένως παραπέμπει στη βενετική πόλη Ηράκλεια, πατρίδα ορισμένων από τους πρώτους δόγηδες της Βενετίας. Λόγω της φιλοβυζαντινής πολιτικής της Ηράκλειας, το όνομα του βασιλιά της Αθήνας στον «Ερωτόκριτο» υπενθυμίζει παλιές συμμαχικές σχέσεις ανάμεσα στη Βενετία και το Βυζάντιο. Το όνομα βέβαια έχει επίσης κλασικές και μυθολογικές απηχήσεις.

---

⁶¹ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τ. Γ', ό.π., σ. 289.

⁶² Ο.π., σ. 324.

⁶³ Στυλιανός Αλεξίου, «Ο χαρακτήρ του Ερωτοκρίτου», *Κρητικά Χρονικά* Στ' (1952), σ. 363.

⁶⁴ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Α', ό.π., σ. 200.

⁶⁵ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 201.

⁶⁶ David Holton, ««Ηράκλη τον ελέγασιν»: ο βασιλιάς της Αθήνας στον Ερωτόκριτο», *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα: εκδόσεις «Καστανιώτης», 2000, σσ. 130-133.

Άλλο ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο, στο δεύτερο μέρος του έργου, είναι οι χώρες απ' όπου κατάγονταν οι ιππότες του κονταροχτυπήματος. Έχει παρατηρηθεί ότι οι πατρίδες τους ήταν «αποσπασμένα μέλη του σώματος» της Βενετίας.⁶⁷ Η ιστορία μπορεί να δείξει πώς ακριβώς έγινε ο σχηματισμός του «σώματος» αυτού, καθώς και ο διαμελισμός του χώρου στο κείμενο. Η Αθήνα «που ήτονε τση μάθησης η βρώσις/και το θρονί της αφεντιάς κι ο ποταμός της γνώσης» (Α25-26) είναι το επίκεντρο του έργου. Στο κονταροχτύπημα όμως λαμβάνουν μέρος και αποδίδουν την πρέπουσα τιμή στο πρόσωπό του βασιλιά αρχοντόπουλα από την Πελοπόννησο (το Ανάπλι/Ναύπλιο, τη Μεθώνη, την Κορώνη και την Πάτρα), την Έγριπο/Εύβοια, την Αξιά/Νάξο, τη Μυτιλήνη και την Κύπρο, περιοχές οι οποίες είχαν υπάρξει βενετικές κτήσεις.

Αξίζει να τονιστεί πως το όνομα Κυπριώτης (=Cipriotti) παραπέμπει στους φεουδάρχες και γενικότερα στους βενετούς κατοίκους του νησιού, που μετά την άλωση της Κύπρου από τους Τούρκους, προσέφυγαν στη Βενετία.⁶⁸ Θα μπορούσε κανείς να πει πως ο Κυπριώτης πήρε το όνομά του από αυτόν τον ιταλικό όρο «Cipriotti». Προφανώς ο Κορνάρος γνώριζε τη σχέση μεταξύ Κρήτης – Βενετίας – Κύπρου και γι' αυτό το λόγο ίσως άφησε τελευταίους του ιππότες Ερωτόκριτο – Χαρίδημο και Κυπρίδημο να πολεμήσουν μεταξύ τους. Ο Ερωτόκριτος είχε χαρακτηριστικά τόσο ιταλού ιππότη όσο και του Κρητικού, ο Χαρίδημος ήταν Κρητικός και ο Κυπρίδημος ήταν Κύπριος.

Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται το Βυζάντιο συνδέεται άμεσα με τις ιστορικές καταβολές της Βενετίας και όχι με το παρελθόν της Κρήτης, όπως θεωρούνταν παλαιότερο. Ο ποιητής από ότι φαίνεται γνώριζε πολύ καλά την βενετική ιστορία μέσα από δικές του μελέτες. Οι παλιές βυζαντινές μνήμες είχαν πια ξεθωριάσει, αν και όχι ξεχαστεί, με τον ερχομό του 17^{ου} αιώνα.⁶⁹ Το βασιλόπουλο του Βυζαντίου, ο Πιστόφορος, ήταν ο πολεμιστής με την μεγαλύτερη ακολουθία και την πιο πλούσια προσέλευση, στοιχεία για τα οποία βραβεύεται (στ 365-368).⁷⁰ Ωστόσο, η απόδοση του ιππότη είναι χαμηλότερη από την αναμενόμενη. Ο Πιστόφορος είναι εκπρόσωπος της παρακμής του Βυζαντίου.

⁶⁷ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τ. Γ', ό.π., σσ. 201-202.

⁶⁸ Χρύσα Μαλιέζου, *Από την Κύπρο στη Βενετία: Κύπριοι στη Γαληνοτάτη μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού*, Λευκωσία: Πολιτισμικό Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου, 2003, σ. 7.

⁶⁹ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τ. Γ', ό.π., σ. 202.

⁷⁰ Alfred Vincent, "Myth-history: Venice, Crete and Erotokritos", *ΚΑΜΠΙΟΣ: Cambridge Papers in Modern Greek* 20 (2013), σ. 182.

Οι διεκδικητές των μεγάλων βραβείων είναι οι εκπρόσωποι της Κρήτης και της Κύπρου. Η Κύπρος πέρασε στους Οθωμανούς μερικές δεκαετίες πριν από την ολοκλήρωση του «Ερωτόκριτου». Τα δύο μεγάλα νησιά, τα οποία αποτελούσαν τις σημαντικότερες κτήσεις της Γαληνοτάτης στην ελληνική Ανατολή, αναπαριστώνταν αλληγορικά στη βάση του βενετικού καμπαναριού του Αγίου Μάρκου, στη Loggetta του Sansonino.⁷¹ Η ιδιαίτερη πολιτική σημασία της Κύπρου μπορεί να εξηγήσει τη λαμπρή παρουσία του Κυπριώτη στον «Ερωτόκριτο»:

«κ' ἦτονε το ρηγόπουλο της Κύπρος, ο πετρίτης,
κ' ἤλαμπε ως λάμπει Αυγερινός κι ως φέγγει Αποσπερίτης...» (στ. 497-498)

Όσον αφορά την Κρήτη, ο Κορνάρος μοιράζεται με τους σύγχρονούς του την υπερηφάνεια που αισθάνεται για το νησί του. Ο κρητικός πρίγκιπας Χαρίδημος στο κείμενο κατάγεται από τη Γορτύνη και είναι βασιλικής καταγωγής. Κατά τους ρωμαϊκούς και τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους η αρχαία πόλη Γόρτυνα ήταν όντως πρωτεύουσα του νησιού.⁷² Ο Χαρίδημος, ντυμένος στα μαύρα, όπως ο Δον Φάλαγγα στο ποίημα *La nobilissima barriera della Canea* του βενετοκρητικού Gian Carlo Persio, δεν ηττήθηκε από κανένα στον αγώνα, αλλά αποκλείστηκε με κλήρο από την τελική μάχη.⁷³

Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η ιστορία του Χαρίδημου πριν τη συμμετοχή του στο κονταροχτύπημα, όπως παρουσιάζεται στο Β' μέρος του έργου και συγκεκριμένα στους στίχους 631-646.⁷⁴ Σε αυτό το χωρίο ο Κορνάρος αναφέρεται στο κρητικό βουνό Ίδη και περιγράφει το ειδυλλιακό του τοπίο. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του εκεί ο Χαρίδημος είχε αποδειχθεί ο καλύτερος δοξοράτορας όλης της Κρήτης. Ο Κορνάρος συμφωνεί στο σημείο αυτό με αρχαίους και νεότερους συγγραφείς που αναφέρονται στην ικανότητα των Κρητικών στην τοξοβολία. Παρουσιάζει επίσης την αριστοτεχνία, τη σύνεση και τη γενναιότητα που διέκριναν «την Κρήτην το λιοντάρι» και του εξασφάλισαν τη νίκη στην κονταρομαχία του με τον Σπιθόλιοντα από την Καραμανία.⁷⁵

---

⁷¹ Ο.π.

⁷² Οπ.

⁷³ Ο.π.

⁷⁴ Ο.π., σ. 170.

⁷⁵ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης*, τόμ. Α', ό.π., σ. 200.

Οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως η ενσωμάτωση όλων αυτών των πτυχών στον κόσμο του «Ερωτόκριτου» παραπέμπει τόσο σε παλαιότερα στάδια του ελληνικού πολιτισμού -την αρχαία Κρήτη, την κλασική Αθήνα και το Βυζάντιο- όσο και στην ίδια τη Βενετία. Ο συνδυασμός κλασικών και μετακλασικών στοιχείων συντελεί στη δημιουργία μιας αίσθησης χρονικού συνεχούς που καταλήγει στη σύγχρονη του Κορνάρου εποχή. Πάντως η Βενετία δεν αναφέρεται ποτέ άμεσα στον «Ερωτόκριτο».⁷⁶

Από όσα αναφέρθηκαν, καθίσταται σαφές ότι η ενσωμάτωση της βενετικής ιδεολογίας στο έργο μπορεί να γίνει αντιληπτή. Ο Κορνάρος επεξεργάζεται το κονταροχτύπημα έτσι ώστε να ενσωματώσει σε αυτό πτυχές του μύθου της Βενετίας. Δημιουργεί ένα συμβολικό πανόραμα ανθρώπων και τόπων του ενετικού και φραγκικού κόσμου, που είχε σχηματιστεί στην ελληνική Ανατολή μετά την τέταρτη σταυροφορία.⁷⁷ Η σύγκλιση των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων είναι εμφανής και είναι δοσμένη με τρόπο που μπορεί να διαβαστεί από τους Κρητικούς. Ο Κορνάρος, όπως και άλλοι συγγραφείς του τόπου του και της εποχής του, ήθελε να αναδημιουργήσει ένα μεικτό -βενετικό, ελληνικό, κρητικό- σύμπαν.⁷⁸

---

⁷⁶ Vincent, “Myth-history: Venice, Crete and Erotokritos”, ό.π., σ. 174.

⁷⁷ Ο.π.

⁷⁸ Ο.π., σσ. 187-188.

«Φορτουνάτος» του Μάρκου Αντώνιου Φόσκολου

Ο Μάρκος Αντώνιος Φόσκολος, γιός του Ανδρέα Φόσκολου και της Ντιάνας Αμπράμο, γεννήθηκε λίγο πριν το τέλος του 16^{ου} αιώνα. Ο πατέρας του Ανδρέας ήταν μέλος της βενετοκρητικής αριστοκρατίας.⁷⁹ Ο Μάρκος Αντώνιος Φόσκολος αφιέρωσε την κωμωδία του «Φορτουνάτος» στον επίσης ευγενή Νικολό Ντεμέτσο, πιθανόν ως «αντίδωρο» για μια χάρη που είχε λάβει από αυτόν.⁸⁰ Οι περισσότεροι μελετητές στο παρελθόν τοποθετούσαν την χρονολόγηση του έργου στα τελευταία χρόνια της πολιορκίας του Μεγάλου Κάστρου (του σημερινού Ηρακλείου). Όμως η χρονολόγηση αυτή δεν ισχύει, γιατί τώρα είναι πλέον γνωστό πως ο Φόσκολος πέθανε στις αρχές Μαρτίου του 1662.⁸¹

Σύμφωνα με τον Στέφανο Κακλαμάνη,⁸² ο «Φορτουνάτος» θα πρέπει να γράφτηκε την πρώτη περίοδο του Κρητικού Πολέμου, μετά τη νικηφόρα προέλαση των βενετικών όπλων στις Δαλματικές ακτές και τις πρώτες μεγάλες νίκες του βενετικού στόλου στο Αρχιπέλαγος, με αρχιναύαρχους τον Τζάκοπο ντε Ρίβα και κυρίως τον Αλβίτζε Β΄ Μοτσενίγκο. Ενδέχεται μάλιστα το έργο να παραστάθηκε στο πλαίσιο των επινίκιων εκδηλώσεων της περιόδου 1652-55. Μια χρονική ένδειξη έχει προστεθεί στο τέλος της αφιέρωσης από το χέρι του Φόσκολου στο αυτόγραφο χειρόγραφο του. Πρόκειται για την 8η Ιουλίου 1655. Η ημερομηνία αυτή, πριν από την οποία θα πρέπει να είχε ολοκληρωθεί η συγγραφή, ίσως συνδέεται με παράσταση της κωμωδίας. Οι σκόρπιες προσθήκες, οι διορθώσεις και οι μικροτροποποιήσεις, στα διάστιχα ή στα περιθώρια του χειρογράφου, δείχνουν ότι ο Φόσκολος δε σταμάτησε να επεξεργάζεται το κείμενο. Χαρακτηριστική είναι η σιγουριά με την οποία εμφανίζεται να μιλάει η προσωποποιημένη Τύχη για τις καλές εποχές που περίμεναν τον πολιορκούμενο τότε Χάνδακα. Όπως σαφώς αναφέρεται, ο Τούρκος «δεν αποκοτά αποκάτω να σιμώσει» (στ. 100), τρέμει και φοβάται το λιοντάρι της Βενετίας.⁸³

Το έργο αποτελεί την εκτενέστερη σωζόμενη κωμωδία του κρητικού θεάτρου. Αποτελείται από 3.640 δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους. Η πλοκή

⁷⁹ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ΄, ό.π., σ. 496.

⁸⁰ Ο.π., σ. 498.

⁸¹ Βλ. την εισαγωγή του Alfred Vincent στην έκδοση Μάρκου Αντώνιου Φόσκολου *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Alfred Vincent, εκδοτική επιμ. Θεοχάρη Δετοράκη, Ηράκλειο 1980, σσ. ιγ΄ – ιδ΄.

⁸² Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ΄, ό.π., σ. 500.

⁸³ Ο.π.

εκτυλίσσεται ως εξής. Ο μισέρ Γιαννούτσος έχει αναθρέψει τον Φορτουνάτο σαν να είναι δικό του παιδί. Τον είχε βρει σ' ένα καράβι κουρσάρων, που του είχαν επιτεθεί Ιωαννίτες ιππότες της Μάλτας (Α 11-24, Β 201-10, Δ' 559). Ο Φορτουνάτος είναι ερωτευμένος με μια πανέμορφη κόρη, την Πετρονέλα. Ο Γιαννούτσος όμως δεν θέλει να τον παντρέψει προτού μάθει ποιοι ήταν οι πραγματικοί γονείς του, για να μπορέσει να κάνει ένα προξενιό που να ταιριάζει με την κοινωνική τάξη του θετού του γιου (Β 215-20). Η μητέρα της Πετρονέλας έχει σκοπό να παντρέψει τη νεαρή με έναν πλούσιο γιατρό, τον γέρο Λούρα (Β 157-62). Ο Θόδωρος, φίλος του Φορτουνάτου, παίρνει συμβουλές από την προξενήτρα Πετρού για να βρει μια άλλη νύφη στο νεαρό. Στην πορεία του έργου ο Θόδωρος μαθαίνει πως ο Λούρας είχε ένα μικρό παιδάκι που του το πήραν οι πειρατές πριν από δεκαέξι χρόνια (Δ 90-102), όταν αυτός ζούσε στην Κεφαλονιά. Ο Φορτουνάτος αποδεικνύεται πως είναι αυτό το χαμένο παιδί (Πράξη Δ' σκ. 4 και 5). Ο Λούρας αισθάνεται πολύ χαρούμενος που ξαναβρήκε το γιό του και δίνει την ευχή του για το γάμο των δύο ερωτευμένων νέων. Η κωμωδία τελειώνει με μεγάλο γλέντι.

Η μορφή του έργου ακολουθεί σε γενικές γραμμές τους κανόνες της ιταλικής «λόγιας» κωμωδίας, της «*commedia erudita*». Απαρτίζεται από πέντε πράξεις. Στην πρώτη πράξη και στο πρώτο μέρος της δεύτερης, παρουσιάζεται στο κοινό ο ανταγωνισμός μεταξύ του Λούρα και του Φορτουνάτου για το ποιος θα παντρευτεί την Πετρονέλα. Στην τρίτη και στην τέταρτη έρχεται η κρίση, η οποία λύνεται στο τέλος της τέταρτης πράξης, οπότε αποδεικνύεται πως ο Φορτουνάτος είναι ο γιος του Λούρα. Το Κάστρο της Κρήτης αποτελεί το σκηνικό της κωμωδίας, ενώ η δράση εκτυλίσσεται στη σύγχρονη εποχή, στη διάρκεια μίας μέρας. Ο πρόλογος του έργου είναι σε μορφή μονολόγου και τον κάνει ένα συμβολικό πρόσωπο, η Τύχη. Παρουσιάζει στο κοινό τον πρωταγωνιστή της κωμωδίας, το νεαρό Φορτουνάτο. Εξηγεί, ακόμη, το ηθικό δίδαγμα που θα αποκομίσουν οι θεατές.

Το χειρόγραφο φέρει επίσης τέσσερα ιντερμέδια, που πλαισιώνουν την κωμωδία κατά την παρουσίαση της μπροστά στο κοινό. Όπως οι κρήτες πρωτοπόροι της θεατρικής τέχνης, έτσι και ο Μάρκος Αντώνιος Φόσκολος πειραματίστηκε στη δική του δραματική σύνθεση, αφομοιώνοντας στοιχεία της αναγεννησιακής δραματικής θεωρίας και πράξης.⁸⁴

---

⁸⁴ Θόδωρος Χατζηπανταζής, «Το κρητικό θέατρο και η αφομοίωση των ρευμάτων της Αναγέννησης», *Διάγραμμα ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014, σ. 69.

Στον πρόλογο του έργου ο Φόσκολος εκδηλώνει την περηφάνεια και την αγάπη του για το Κάστρο της Κρήτης, «*το τόσο δοξασμένο σ' άρματα κι εισέ γράμματα κι εις κάθε πράξην άλλην*» (στ. 89-96). Παράλληλα, βλέπει τη Βενετία ως εγγυήτρια της ελευθερίας της Κρήτης κατά του τούρκου κατακτητή (στ. 97-118) και νιώθει πιστός υπήκοός της. Αναφερόμενος στον πόλεμο μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, αποκαλεί τον Τούρκο άνομο σκυλί (στ. 99-116). Αρέσκεται να περιγράφει τον τρόπο που θα πρέπει να διακατέχει τους Τούρκους όταν σκέφτονται τη Βενετία. Οι αλλόθρησκοι μετανιώνουν, κλαίει και αναστενάζουν. Παρακάτω, μετά από μια αναφορά στις αποτυχημένες προσπάθειες των Τούρκων να καταλάβουν την πόλη, αφήνεται υπονοούμενο, στον στίχο 100, για την προσωρινή υποχώρηση των τουρκικών δυνάμεων στα νότια του Χάνδακα. Επιπρόσθετα, στον στίχο 102 γίνεται υπαινιγμός στις νίκες των βενετικών δυνάμεων στην στεριά (Δαλματία) και στη θάλασσα (Αιγαίο Πέλαγος).⁸⁵

Ο Φόσκολος περιμένει πως η νίκη θα έρθει με δύναμη ορμητική:

*«γιατί από τη Βενετία κι όλη τη Χριστιανοσύνη
νέφη θελά θελού γερθή με τόση κακοσύνη...»* (στ. 111-112)⁸⁶

Οι Κρητικοί μπορούν να ελπίζουν σε αμέτρητη χαρά:

*«Χαρά λοιπόν αμέτρητη όλοι σας καρτερείτε,
και εισέ λιγούτσικο καιρό τη λευτεριά θωρείται.»* (στ. 117-18)

Στο τέλος του προλόγου, στον στίχο 154, η Τύχη, καθώς φεύγει από την σκηνή, δίνει στους θεατές μία υπόσχεση: «*κι ογλήγορα τη λευτεριά τάσσω να σας χαρίσω*».⁸⁷

Τέλος, στους στίχους 78-90 της δεύτερης πράξης γίνεται και πάλι αναφορά στους Τούρκους, περιγράφοντας την είσοδό τους στα Χανιά. Είναι σαφής η αγανάκτηση και η τόλμη των Κρητικών να πολεμήσουν για να σώσουν την πατρίδα τους.

⁸⁵ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 506 (βλ. υποσημειώσεις 12 και 13).

⁸⁶ Τα παραθέματα έχουν αντληθεί από το βιβλίο του Φόσκολου, *Φορτουνάτος*, ό.π.

⁸⁷ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σσ. 507-08 (βλ. υποσημείωση 17).

Συμπερασματικά, ο Φόσκολος είναι περήφανος για τον τόπο του, την Κρήτη, και δείχνει πόσο τον αγαπά. Δεν ξεχνά όμως να εγκωμιάσει και τη Βενετία, καθώς θεωρεί πως αυτή θα ελευθερώσει το νησί από τους επιτιθέμενους Τούρκους. Η στάση του ποιητή απέναντι στη μακρινή μητρόπολη είναι ιδιαίτερα θετική, κάτι αναμενόμενο λόγω της κοινωνικής του θέσης, αλλά και του συγκρητισμού του βενετικού με το κρητικό στοιχείο που έχει πλέον εδραιωθεί στα χρόνια του στην ιδιαίτερή του πατρίδα.

Μαρία Παρασκάκη

«Ω μάνα Βενετιά»

Το ποίημα «Ω μάνα Βενετιά, πώς τ' απομένεις;» είναι πολύ σύντομο και ίσως ανολοκλήρωτο. Πρόκειται για μία στροφή έξι ενδεκασύλλαβων στίχων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Συντάχθηκε πιθανότατα από τον γιο του Μάρκου Αντώνιου Φόσκολου Μιχαήλ και προστέθηκε σε ένα από τα τελευταία φύλλα του χειρογράφου που παραδίδει τον «Φορτουνάτο», κάτω από την ημερομηνία 15 Μαΐου 1566, με λατινικούς χαρακτήρες.⁸⁸

Ο στιχουργός, μη θέλοντας να εγκαταλείψει την Κρήτη στον αγώνα της εναντίον των απίστων, λίγο πριν ξαναρχίσει να φουντώνει η πολιορκία του Χάνδακα, στρέφεται προς τη «μάνα» Βενετία. Τη ρωτά πώς μπορεί να μην ανησυχεί για το τέκνο της, την Κρήτη, που βασανίζεται από τους εχθρούς:

*«...και εις έγνοια δε θεωρώ να μπαίνεις;
Την Κρήτη πολεμούνε όπου <ν> παιδί σου...
Πως γδέχεται από σένα βοήθεια να 'χ <εις.>»*

Ο κίνδυνος να εγκαταλειφθεί ο αγώνας είναι ορατός, καθώς η Βενετία έχει εξαντληθεί τόσο σε χρήματα όσο και σε ανθρώπινες δυνάμεις. Η σωματική και ψυχική κόπωση έχει επίσης καταβάλει τους Κρητικούς. Οι υπερασπιστές της πόλης έχουν φτάσει σε απελπισία.

Η απογοήτευση του γιού του Φόσκολου για τη στάση που έχει η Βενετία προς την Κρήτη είναι διάχυτη σε όλο το ποίημα: το «παιδί» υποφέρει, αλλά η μάνα δεν κάνει κάτι για να το βοηθήσει. Όπως φαίνεται, ο γιος του Φόσκολου δεν έχει την ίδια στάση με τον πατέρα του. Η άποψή του για τη Βενετία είναι ιδιαίτερα αυστηρή και καυστική, ίσως γιατί οι συνθήκες έχουν αλλάξει. Η έκβαση του πολέμου αποδεικνύει τις ελλείψεις και τα αδιέξοδα της βενετικής πολιτικής.

Πάντως ο Μιχαήλ Φόσκολος εξακολούθησε να μάχεται έως σχεδόν το τέλος του πολέμου. Σε μία από τις τελευταίες επιθέσεις τον Τούρκων τον Ιούνιο του 1669, στον προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα, σκοτώθηκε κι αυτός.

---

⁸⁸ Κακλαμάνης, *Η Κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 534.

Ο «Κρητικός πόλεμος» του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή

Ο Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής καταγόταν από ευγενική οικογένεια του Ρεθύμνου. Ο αδελφός του Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλής υπήρξε εφημέριος του ορθόδοξου ναού του Αγίου Γεωργίου στη Βενετία, καθώς και συγγραφέας ιερών ακολουθιών και αγιογράφος. Ο Μαρίνος ζούσε με τα αδέρφια του στο Ρέθυμνο ως το 1646, οπότε το κατέλαβαν οι Τούρκοι. Από εκεί πέρασε στον Χάνδακα και στη συνέχεια στα Επτάνησα. Έμεινε καταρχήν στην Κέρκυρα και αργότερα πήγε στη Βενετία, όπου πέθανε γύρω στο 1686.⁸⁹

Το έργο έχει ως κεντρικό θέμα τον επικό αγώνα που διεξήχθη στην Κρήτη και στο Αιγαίο πέλαγος μεταξύ Τούρκων και Βενετών. Ο αγώνας αυτός αποσκοπούσε στον έλεγχο της ανατολικής Μεσογείου και διήρκησε 24 ολόκληρα χρόνια (1645-1669).

Πρόκειται για το μεγαλύτερο σε έκταση έργο της κρητικής λογοτεχνίας, καθώς ξεπερνά τους 11.000 δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους. Τυπώθηκε σε μικρή χρονική απόσταση από τα γεγονότα που περιγράφει. Η πρώτη έκδοση πραγματοποιήθηκε στη Βενετία το 1681, σε μικρό 8^ο σχήμα, από το τυπογραφείο των Ιουλιανών. Το ποίημα χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη τιτλοφορείται «Αρχή της διηγήσεως της επανελεύσεως και γενομένης εν τη αθλία νήσω Κρήτης». Η δεύτερη τιτλοφορείται «Διήγησις εις τες αρχές του Ρεθύμνου» και η τρίτη «Αρχή του πολέμου του Κάστρου». Στο τέλος του κειμένου υπάρχει ένας αυτοβιογραφικός επίλογος, που ολοκληρώνεται με την ένδειξη: «Τέλος και τω Θεώ δόξα». Στο έντυπο περιλαμβάνεται επίσης η «Φιλονικία του Χάνδακος και του Ρεθύμνου». Στα πρώτα φύλλα υπάρχουν μερικά ολιγόστιχα ποιήματα κι ένα εκτενέστερο, αφιερωμένο «εις τον κύριον Μαρίνον τον Τζάνε τον ιστορίσαντα τον πόλεμον της Κρήτης», έργο άγνωστου Κερκυραίου που υπογράφει με τα αρχικά Γ. Θ.⁹⁰

Ο πρόλογος είναι γραμμένος σε μορφή επιστολής και απευθύνεται από τον ίδιο τον ποιητή «προς τους ανδρειοτάτους και θεοσεβεστάτους Χριστιανούς». Αποτελείται από 62 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Σε αυτόν ο ποιητής δηλώνει το σκοπό της συγγραφής και αναφέρεται στην μεγάλη χρονική περίοδο που χρειάστηκε για τη σύνθεση του έργου. Έπεται ένα εγκώμιο 68 ομοιοκατάληκτων

⁸⁹ Βλ. την εισαγωγή του Αλεξίου στην έκδοση Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός πόλεμος (1645-1669)*, ό.π.

⁹⁰ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 577.

στίχων, γραμμένο από τον Μάρκο Καγιάννη, έμπορο και μέλος της Ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα. Ο εύπορος Ρεθυμνιώτης ενδέχεται να συμμετείχε στην έκδοση του «Κρητικού πολέμου» αγοράζοντας από πριν κάποιον αριθμό αντιτύπων.⁹¹

Η ολοκλήρωση της αρχικής σύνθεσης του έργου έγινε πριν έρθει το τέλος του Χάνδακα. Εστιαζόταν στον πόλεμο του Ρεθύμνου. Στο έργο αναδύονται από παντού οι πληγές που είχε αφήσει ο πόλεμος. Οι συμπατριώτες του Μπουνιαλή και άλλοι πρόσφυγες έρχονταν στην Βενετία ψάχνοντας μια καλύτερη τύχη. Στα επόμενα χρόνια της ζωής του συνέχισε να αφηγείται τα γεγονότα στην Κρήτη και στο Αρχιπέλαγος. Η βαθιά αγάπη και νοσταλγία που δε σβήνουν ποτέ, εκφράζονται στην τελική μορφή του έργου. Όλα εκείνα που είχαν κάποτε οι Κρητικοί δεν υπάρχουν πια.⁹²

Ορισμένα σημεία στο έργο του φανερώνουν ότι ο συγγραφέας είχε κατά νου το ιστορικό έργο του Βενετού Valiero, «La Guerra di Candia». Ο Μπουνιαλής ωστόσο κρίνει τα γεγονότα με διαφορετικό τρόπο και τονίζει τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι Κρητικοί στον πόλεμο κατά των Τούρκων. Εκφράζει τον πόνο που προξένησε αυτή η τεράστια συμφορά, αλλά και το ζωντανό πατριωτικό φρόνημα των Κρητικών.⁹³

Το έργο μοιάζει να έχει αυθόρμητο χαρακτήρα κι ένα αίσθημα που το κάνει συγκλονιστικό και του δίνει λογοτεχνική αξία, αν και ο συγγραφέας φαίνεται να το έγραψε χωρίς λογοτεχνικές αξιώσεις και με προχειρότητα λόγω της λιγιστής του μόρφωσης.⁹⁴

Ο Κρητικός πόλεμος διήρκεσε μέχρι την συνθηκολόγηση του Ηρακλείου (1645-1669). Στο έργο του Μπουνιαλή τα γεγονότα παρατίθενται με χρονολογική σειρά. Αφορμή του πολέμου ήταν η σύλληψη ενός τουρκικού πλοίου από ιππότες της Μάλτας. Ο τουρκικός στρατός παραπλανά τους Βενετούς, δίνοντας την εντύπωση πως η Κρήτη δεν απειλείται από αυτούς. Έπειτα όμως καταστρέφεται ένα στρατιωτικό τμήμα από οπλισμένους χωρικούς που είχε σχηματισθεί για την άμυνα των παραλιών, πράγμα που σηματοδοτεί την αρχή του πολέμου. Ο ποιητής αναφέρεται στο σκληρό αγώνα των Κρητικών ξεκινώντας από τη μάχη των Χανίων, συνεχίζει με τη μάχη του

---

⁹¹ Ο.π., σσ. 577-78.

⁹² Ο.π., σ. 586.

⁹³ Αλεξίου, *Κρητική Ανθολογία (ΙΕ' – ΙΖ' αιώνας)*, ό.π., σ. 220.

⁹⁴ Ο.π., σ. 220.

Ρεθύμνου και τη μάχη της Φορτέτσας και τέλος παρουσιάζει τις μάχες του Χάνδακα και τις επιχειρήσεις στα χωριά και στο Αιγαίο. Τέλος, σχολιάζει τη στάση των Βενετών απέναντι στους Κρητικούς και εκφράζει και τη δική του ιδέα γι' αυτούς.

Ακολουθούν μερικοί στίχοι του έργου που αναφέρονται στην Βενετία. Στο πρώτο χωρίο φαίνεται πως ο Μπουνιαλής θεωρεί ότι η Βενετία συνέβαλε στο ξέσπασμα του πολέμου στα Χανιά, που ολοκληρώθηκε με τη νίκη των Τούρκων:

*«Εις τον πασά γυρίσανε κ' είπαν του την αιτία,
πως η αρμάδα έρχεται από τη Βενετία...».* (στ. 19-20, σ. 147)⁹⁵

Ακολουθώς, γίνεται αναφορά στον βεζίρη, ο οποίος φτάνει στη Βενετία για διαπραγματεύσεις. Διακρίνεται η ανησυχία των Βενετών για αυτήν την άφιξη:

*«Τότες γραφές στη Βενετιάν εστείλαν να το μάθου...
να πάσινε στη Βενετιά ογιά ν' αναπαντούσι...»* (στ. 9-25. σ. 427)

Η βοήθεια της Βενετίας είναι καθοριστική. Πολλοί Βενετοί και άλλοι δυτικοί χάνουν τη ζωή τους στο πεδίο τις μάχης, όπως ο Μοροζίνος, ο Γιλδάσης, ο κόντε Μάρκος κ.ά. Ο γενεράλες, όπως αποκαλείται στο κείμενο ο γενικός διοικητής των βενετικών στρατευμάτων, είχε στείλει καράβια στη Σητεία για να βοηθήσουν τους Κρητικούς .

Ο γενναίος Λάζαρος Μοτσενίγος κρατά ανοιχτούς τους διαύλους επικοινωνίας με τη Βενετία και διακρίνεται στο πεδίο της μάχης:

*«Κι ο Μοτσενίγος Λάζαρος θέλημα είχε πάρει
να πάει εις τη Βενετιά κ' εκεί δε θα σταλάρει...»* (στ. 6-7, σ. 340)

Ο Μπουνιαλής αναφέρεται στον θάνατο του Μοτσενίγου, του οποίου η σορός μεταφέρθηκε στη Βενετία για να ταφεί:

*στη Βενετιά τον στείλανε, να παν να τονε θάψου....
«Μ' απείς εσώσαν οι γραφές κ' είδασι την αιτία,*

---

⁹⁵ Όλα τα χωρία του ποιήματος του Μπουνιαλή αντλούνται από την ακόλουθη έκδοση: Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός πόλεμος (1645-1669)*, ό.π.

το μπόργο εσυγχίστηκε τότες κ' η Βενετία...» (στ. 7-14, σ. 365)

Στο ακόλουθο χωρίο, ο Μοροζίνης, μετέπειτα Δόγης της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, αναχωρεί με τα άρματα του από τη Βενετία για την Κρήτη:

*«Εβγήκε από τη Βενετία όλον αρματομένο,
στην Κρήτη να το σώσουνε, στον πλήσια αντρειωμένο...» (στ. 20-21, σ. 373)*

Ο Μπουνιαλής στους στίχους 17-22 (σ. 512) επαινεί την Βενετία, χαρακτηρίζοντάς την βασίλισσα, δοξασμένη, παρηγοριά, στέμμα βασιλικό, του κόσμου ελπίδα κ.ά. Ο έπαινος συνεχίζεται στους στίχους 27-30 (σ. 513), όπου γίνεται λόγος και για το ναό του Αγίου Μάρκου. Η πόλη των τεναγών χαρακτηρίζεται επίσης ως «της αρχοντιάς στολίδι» (στ. 21, σ. 512). Ο Μπουνιαλής υπογραμμίζει επίσης πως η Βενετία προστατεύει και βοηθά τους Κρητικούς, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Με την ίδια λογική, ο ποιητής εκθειάζει τη μητρόπολη για τη μεγάλη της φήμη, το αξιοζήλευτο κάλλος και τη δύναμή της:

*«Ω Βενετιά πλουσιότατη κι όμορφα στολισμένη,
που βρίσκεσαι στους βασιλείς περίσσα ζηλεμένη...
τώρα που βάλαν την αρχήν τους Τούρκους να χαλάσου...» (στ. 19-24, σ. 356-57)*

Επίσης, ο ποιητής προτρέπει τη Βενετία να μην τον αρνηθεί, αλλά να τον συνδράμει και να τον σώσει. Παράλληλα, υπογραμμίζει τη φήμη που είχε η Βενετία, που ακόμη κι ο Αγαρηνός (Τούρκος) φοβόταν:

*«Γιαύτος σου λέω Βενετιά, ποτέ να μη με δώσεις...
κι Αγαρηνός σε σκιάζεται και πλήσια σε φοβάται...» (στ. 19-22, σ. 357)*

Η Βενετία ήθελε να παίζει καθοριστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή και στους πιο κάτω στίχους παρουσιάζεται η ισχύς της:

*«ό,τι ορίσει δίδουν του, μόνο να τον αφήσει
τη χώρα να την έχουσε κ' η Βενετία να ρίξει...» (στ. 29-30, σ. 487)*

Αξιοσημείωτες είναι οι πολλές αναφορές στον βενετό στρατιωτικό αξιωματούχο Ανδρέα Κορνάρο, ο οποίος παρουσιάζεται ως ήρωας που αγωνίστηκε και πέθανε υπερασπιζόμενος την πατρίδα:

*«Και γενεράλε κάνουνσι στην Βενετιάν άλλο...
Αντρέας είχε το όνομα, Κορνάρος η γενιά του,
στη φρόνεση ξεχωριστός κ' εις τα καμώματά του.»* (στ. 3-6, σ. 404)

Ένας ακόμα γόνος της ίδιας βενετικής οικογένειας, ο Κατερίν Κορνάρος, ο οποίος διακρίθηκε στον Κρητικό πόλεμο, φαίνεται να είχε αξιόλογη ουμανιστική παιδεία:

*«Τάχα τσ' Αθήνας οι σοφοί του δώκασι τη γνώση...
που οι άρχοντες τση Βενετίας για τούτον ροζονάρου...
γιατ' ήκαμε πολλή τιμή τούτος της Βενετίας!»* (στ. 7-12, σ. 448)

Το σθένος και η περηφάνεια του Κορνάρου θα εξασφάλιζαν εντέλει την υστεροφημία του:

*«Άλλο δεν εκαυχάτονε, μόνο πως θα νικήσει,
κι όνομα εις τη Βενετιά αθάνατο να κτίσει...»* (στ. 13-14, σ. 462)

Πέρα από τους ένδοξους υπερασπιστές της, η Βενετία διακρίνεται και για το στόλο της:

*«τση Βενετίας τα κάτεργα θα βγούνε να τους σμίξου,
να τους κατεμποδίσουνε κι όλους να τσι πνίζου.»* (στ. 15-16, σ. 461)

Οι αρχοντικές οικογένειες της Γαληνοτάτης, ως απόγονοι των αρχαίων Ρωμαίων, προσέδιδαν αίγλη στην Κρήτη, η οποία κινδύνευε να χαθεί υπό το βάρος της οθωμανικής απειλής:

«Κ' οι άρχοντες της Βενετίας που 'ν', οι Ρωμαίοι πού' ναι;

*Τώρα πού θα με δώσουνε θαμπώνεται το φως μου,
όπου' τον χρόνοι και καιροί παίνεμα το δικό μου...»* (στ. 18-20, σ. 496)

Ο Μπουνιαλής δεν παραλείπει να δείξει τη συμπάθειά του στους ορθόδοξους των νησιών του Αρχιπέλαγους για όσα υφίστανται από τις επιδρομές των δύο αντιπάλων. Τους κρίνει όμως με αυστηρότητα όταν η στάση τους απέναντι στον βενετικό στόλο αποδεικνύεται καιροσκοπική και ύπουλη ή όταν βάζει σε κίνδυνο την υψηλή αποστολή του. Από την άλλη, ο ποιητής δε διστάζει να επικρίνει τις αστοχίες των βενετών αρχιναυάρχων, οι οποίοι αποσπούσαν τα λιγοστά αγαθά του πληθυσμού για τις ανάγκες του στόλου και κατέτρεχαν ιερείς και μοναχούς. Επίσης αποδίδει τις καταστροφές και τα παθήματα του στόλου από φυσικές θεομηνίες στην ύβρη των αρχηγών του και στη δίκαιη τιμωρία τους. Με τον τρόπο αυτό ερμηνεύει, για παράδειγμα, «*πώς ετσακίστηκε η αρμάδα στα Ψαρά*». Τον Μπουνιαλή απασχολούν επίσης ορισμένα παράξενα γεγονότα, όπως η έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης το 1650.⁹⁶

Ο Μπουνιαλής τείνει να περιγράφει με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες όσα συνέβησαν στον Κρητικό πόλεμο, τόσο κατά τους αγώνες των Κρητικών όσο και κατά τις μάχες που έδωσαν οι Βενετοί στην Κρήτη. Μπορεί η στάση του να είναι αυστηρή κι ενίοτε επικριτική, διαφαίνεται όμως ο σεβασμός προς τη μητρόπολη Βενετία, αλλά και η εκτίμηση που τρέφει γι' αυτήν.

Οι Τούρκοι σε όλη τη διάρκεια του έργου ξεχωρίζουν για τη σκληρότητα και τη δύναμη που επιδεικνύουν, καταστρέφοντας τα πάντα στο πέρασμά τους.

Στο έργο εμφανίζονται και οι Φράγκοι, ως σύμμαχοι των Βενετών και αντίπαλοι των αντίπαλοι των Οθωμανών (σ. 443-44). Το χριστιανικό στρατόπεδο μάχεται με όλες του τις δυνάμεις κατά των απίστων (σσ. 318 και 339).

Ο Μπουνιαλής περιγράφει με μεγάλη λεπτομέρεια τα δεινά που αντιμετώπισαν οι Κρητικοί κατά τη διάρκεια του πολέμου. Συγκεκριμένα αναφέρει πως όση χαρά περίμεναν τόσα βάσανα τους βρήκαν (σ. 498). Ο πόλεμος προξένησε μεγάλο πόνο στον ποιητή και στους συντοπίτες του (σ. 500). Η αγωνία για το χαμό του Κάστρου αλλά και της Κρήτης ολόκληρης είναι διάχυτη σε όλο το έργο. Η πολιορκημένη πρωτεύουσα του νησιού έχει βασανιστεί πολύ (σ. 372). Γι' αυτό, όταν επιτυγχάνεται κάποια νίκη, η χαρά των Κρητικών δεν περιγράφεται (σ. 399).

---

⁹⁶ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 579.

Αξιοσημείωτο είναι ένα συγκλονιστικό κομμάτι του έργου στις τελευταίες σελίδες. Πρόκειται για τον αποχαιρετισμό του Κάστρου μετά την παράδοση Ο συγγραφέας προτρέπει τους συντοπίτες του να κλάψουν για την ήττα και το χαμό. Η Βενετία η «αξιοπαινεμένη» (σ. 508) ήταν πάντα στο πλευρό της Κρήτης και την προστάτευε. Η Κρήτη έχει τεράστια θλίψη για την ήττα της, αφού χάθηκαν πάρα πολλές ζωές και περιοχές. Οι Τούρκοι διέλυσαν τα πάντα στο πέρασμά τους. Επίσης, η Κρήτη ευχαριστεί ολόκληρη την Βενετία, την δοξασμένη, όπως την αποκαλεί (σ. 512), για την πολύτιμη βοήθεια και στήριξή της σε αυτόν τον πολύ δύσκολο αγώνα. Στο τέλος του έργου η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταφέρνει να έχει υπό την εξουσία της την Κύπρο και την Κρήτη (σ. 574-75).⁹⁷ Το Μεγάλο Κάστρο ανήκει πλέον στον Σουλτάνο.

Όπως διαπιστώθηκε, ο Μπουνιαλής δείχνει ευγνωμοσύνη προς τη Βενετία, τους ανώτερους κρατικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους της και τους συμμάχους, αφού αγωνίστηκαν σκληρά για να υπερασπιστούν το νησί. Τους ευχαριστεί για την αφοσίωση, τον ηρωισμό και την αυτοθυσία τους, καθώς και για το άφθονο ξόδεμα του πλούτου τους κατά τη διάρκεια του πολέμου: «*Το Κάστρο ευκαριστά του Πρίντσιπου και τση Βενετιάς και του κόσμου*».

Στο τέλος, ο συγγραφέας αναπολεί για μια ακόμα φορά την ειρηνική ζωή στο νησί, που κάποτε αποτελούσε έναν επίγειο παράδεισο, στον οποίο οι άρχοντες περνούσαν μία ξέγνοιαστη και δημιουργική ζωή. Όλα αυτά έχουν πλέον χαθεί μια για πάντα. Τον επίγειο παράδεισο τον χαίρονται οι Τούρκοι σπαχήδες και για την τύχη όλων αποφασίζουν οι γενίτσαροι.⁹⁸

Ο Μπουνιαλής κατάφερε να μετατοπίσει την κρητική λογοτεχνία από τα γραμματολογικά είδη του θεάτρου και του ερωτικού μυθιστορήματος στο ρεαλιστικό είδος του πολεμικού χρονικού. Η αξία της τρομακτικής πραγματικότητας αναγνωρίστηκε μέσω της ποίησης. Στο ποίημά του ο συγγραφέας έχει πάρει θέση από την αρχή. Πριν από όλα αισθάνεται ως πατρίδα του τη γενέθλια πόλη του, το Ρέθυμνος, έπειτα το νησί στο σύνολό του, την Κρήτη. Ο Μπουνιαλής, αποτιμώντας ρεαλιστικά τα γεγονότα, κρατά μια αμφίθυμη στάση απέναντι στη Βενετία, άλλοτε θετική κι άλλοτε αυστηρή και επικριτική.

⁹⁷ Για όλες τις πιο πάνω αναφορές βλ. Μπουνιαλής *Ο Κρητικός πόλεμος (1645-1669)*, ό.π.

⁹⁸ Κακλαμάνης, *Η Κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σσ. 580-81.

Εμμανουήλ Τζάνες Μπουνιαλής, «Εις έπαινον του εκλαμπροτάτου και υπερτάτου κυρού Ανδρέα Κορνάρου, που ποτέ γενεράλε Κρήτης» (1668)

Ο Εμμανουήλ Τζάνες Μπουνιαλής, γεννήθηκε το 1610 στο Ρέθυμνο. Είχε δύο γνωρίσματα, του αγιογράφου και του ιερέα. Σύμφωνα με τη Μαρία Πέττα,⁹⁹ το όνομά του έχει συνδεθεί ιδιαίτερα με τη ζωγραφική λατρευτικών εικόνων και θεωρείται ένας από τους σπουδαιότερους μεταβυζαντινούς ζωγράφους της δεύτερης πενηκονταετίας του 17^{ου} αιώνα. Ο Εμμανουήλ Τζάνες Μπουνιαλής, αλλά και τα αδέρφια του, βίωσαν τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην πολιορκία και στην άδοξη παράδοση της πόλης τους από τον Οκτώβριο μέχρι τον Νοέμβριο του 1646.¹⁰⁰

Το στιχούργημα «Εις έπαινον του εκλαμπροτάτου και υπερτάτου κυρού Ανδρέα Κορνάρου, που ποτέ γενεράλε Κρήτης» αποτελείται από 190 ομοιοκατάληκτους στίχους. Ο Ανδρέας Κορνάρος ήταν πολιτικός και στρατιωτικός άνδρας και ο συγγραφέας ήταν ένας από αυτούς που τίμησε την μνήμη του. Για χάρη του Κορνάρου ο Μπουνιαλής είχε ζωγραφίσει στο Ρέθυμνο μια τεραστίων διαστάσεων μεταφερόμενη εικόνα της Παναγίας της Αμόλυντου (1645). Ακόμη, η εκλογή του γιου του Ανδρέα, Κατταρίν Κορνάρο, ως γενικού προβλεπτή θαλάσσης τον Απρίλιο του 1668 και η βεβιασμένη του αποστολή στον Χάνδακα αποτέλεσαν έναυσμα για τον Μπουνιαλή.¹⁰¹

Ο στιχουργός θαυμάζει ιδιαίτερα τον αγώνα του Ανδρέα Κορνάρου και διηγείται πώς πέθανε, κατά τις τραγικές ώρες της άλωσης του Ρεθύμνου από τους Τούρκους. Συνθέτει το εγκώμιο τόσο του ίδιου όσο και των άξιων γιών του. Πρώτο στο εγκώμιό του αναφέρει τον καλύτερο, τον Κατερίν, ο οποίος όχι μόνο έκανε ηρωικές πράξεις κατά την πολιορκία των Χανίων το 1645, αλλά φάνηκε εξίσου ηρωικός σε όλες τις περιστάσεις.¹⁰²

Οι κρητικοί λόγιοι, ορθόδοξοι και καθολικοί, συνήθιζαν να αφιερώνουν πεζά ή ποιητικά κείμενα σε βενετούς αξιωματούχους και αρχιερείς. Οι αφιερώσεις γίνονταν επί ευκαιρίας του ερχομού ή της αναχώρησής τους από και προς την Κρήτη ή, στην εσχάτη, του θανάτου τους. Πάντως το ποίημα του Μπουνιαλή τυπώθηκε 22 χρόνια αργότερα, το 1668, και απέχει πολλά χρόνια από τον θάνατο του Ανδρέα Κορνάρου

⁹⁹ Πέττα Μαρία, «Δύο στιχουργήματα του Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή», *Θησαυρίσματα* 22 (1992), σ. 258.

¹⁰⁰ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 563.

¹⁰¹ Ό.π., σσ. 564-65.

¹⁰² Ό.π., σ. 565.

(1646).¹⁰³ Όταν γράφτηκε ο Μπουνιαλής είχε ως πρωταρχικό στόχο να τιμήσει τους γιους του Ανδρέα Κορνάρου για να εξασφαλίσει την εύνοιά τους. Καθόλου τυχαία δεν είναι η χρονολογία έκδοσης του ποιήματος (1668), αφού κυκλοφόρησε τη χρονιά της ανάληψης των υψηλοτάτων καθηκόντων του Κατερίν Κορνάρου ως *Proveditor General da Mar*. Οι δύο άλλοι γιοί του Ανδρέα Κορνάρου, ο Φρειδερίκος και Ιερώνυμος, κατείχαν από πριν σημαντικά αξιώματα σε ότι αφορά τη διοίκηση της Βενετίας.¹⁰⁴

Το έργο είναι αξιοπρόσεκτο λόγω της στιχουργικής άνεσης του συγγραφέα, των τολμηρών διασκελισμών και των χασμωδιών, της χρήσης του ιδιώματος, αλλά και της απουσίας έντονων κρητικών φωνολογικών στοιχείων. Ο δημιουργός αποδεικνύεται επιδέξιος χειριστής του έμμετρου λόγου, ικανός ανάλογα με το θέμα του να υιοθετεί την κατάλληλη γλώσσα και θεματική.¹⁰⁵

Στην έκδοση του 1668 το ποίημα απαρτίζεται από 22 σελίδες και δεν περιλαμβάνει μόνο το κείμενο του Μπουνιαλή. Προτάσσεται μια τετρασέλιδη πεζή αφιέρωση, γραμμένη στις 2 Μαρτίου 1668 στην ιταλική γλώσσα, που απευθύνεται από τον ίδιο τον συγγραφέα στα παιδιά του Κορνάρου. Ακολουθεί ένα σονέτο κάποιου *Constantin Fontana*, αφιερωμένο στον Κατερίν Κορνάρου. Στη συνέχεια παρατίθεται το ελληνικό ποίημα του Μπουνιαλή. Τον τόμο συμπληρώνει μια ανυπόγραφη ελεύθερη μετάφραση του ποιήματος, γραμμένη στα ιταλικά και συνθεμένη σε 23 οκτάστιχες στροφές.¹⁰⁶

Η μαρρόκ θεματική του ποιήματος, προβάλλει αλληγορικά την αποθέωση του Ανδρέα Κορνάρου στους ουρανούς. Ταυτόχρονα ακολουθεί σχήματα και παραστάσεις της πολιτικής ιδεολογίας και της προπαγάνδας του πολέμου που ήταν τότε του συρμού.¹⁰⁷

Το προοίμιο ξεκινάει από τον 1^ο στίχο και φτάνει μέχρι τον 49^ο («*Όσοι σταθούν ώρα πολλή μ'αποκοτιά να δούσι...Και πώς εγώ ο ανίξευρος δύνομαι να παινέσω*»). Στους στίχους αυτές εκφράζεται η αδυναμία του συγγραφέα να καταφέρει το απαιτητικό εγχείρημα του, δηλαδή να γράψει για τα ηρωικά έργα που έπραξε ο Ανδρέας Κορνάρος. Ο συγγραφέας στρέφεται προς την Παναγία, ζητώντας της να τον βοηθήσει να το φέρει εις πέρας. Εγκωμιάζει τους τρεις γιούς («άνθη χαρίτων») του Κορνάρου, τον Κατερή (*Cattarin*), τον Ιερώνυμο (*Girolamo*) και τον Φερίγο (*Ferigo*), και τους

---

¹⁰³ Πέττα, «Δύο στιχουργήματα», ό.π., σ. 259.

¹⁰⁴ Ό.π., σ. 259-60.

¹⁰⁵ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 566.

¹⁰⁶ Πέττα, «Δύο στιχουργήματα», ό.π., σ. 260.

¹⁰⁷ Κακλαμάνης, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 566.

καλεί να ακούσουν τα λόγια του. Στο κύριο μέρος (στ. 50-158) ο «πορφυροστόλιτος» ήρωας επαινείται για τη σύνεση, τη γενναιότητα και την αυταπάρνηση που επέδειξε. Ο Μπουνιαλής δεν διστάζει τον παρομοιάσει με γνωστά πρόσωπα της αρχαίας ιστορίας και μυθολογίας.¹⁰⁸

Ο Μπουνιαλής περιγράφει με περισσότερες λεπτομέρειες τις συνθήκες του θανάτου του Ανδρέα Κορνάρου: «Οι φρόνιμοι τον είχασιν ως Κύρον Βαβυλώνος... κλαίοντας και θρηνίζοντας τον απορφανισμό του.» (στ. 73-116), ο οποίος συνέβη όταν εκείνος συντόνιζε την υποχώρηση αμάχων και στρατιωτών στη Φορτέτσα. Έπειτα ο ποιητής στρέφεται προς την Κρήτη, την οποία λάμπρυνε με την παρουσία του: «Γιαυτός κ' εγώ τη σήμερον λέγω για όνομα του» (στ. 159-190). Τέλος, εκφράζεται η βεβαιότητα ότι τα παιδιά του Κορνάρου θα πάρουν ως παράδειγμα τον πατέρα τους, θα τον μιμηθούν και θα αγωνιστούν για τη σωτηρία της Κρήτης.¹⁰⁹

Ας αναφερθούμε σε μερικούς στίχους του επαίνου που απευθύνεται στον Ανδρέα Κορνάρο και τους γιούς του. Στους πρώτους κιόλας στίχους (1-7) ο Μπουνιαλής αναφέρει ότι από την τόση λάμψη που εκπέμπουν οι ακτίνες του τιμώμενου προσώπου τυφλώνονται τα μάτια των ανθρώπων και δεν μπορούν να δουν καθαρά. Στη συνέχεια στους στίχους (17-19) το αποκαλεί «πανύψηλο» και «ξακουστό στη γνώση». Έπειτα, στους στίχους (19-22), φαίνεται ο σεβασμός που δείχνει ο συγγραφέας στους γιούς του Ανδρέα Κορνάρου. Τους ζητά μάλιστα να ακούσουν προσεκτικά τον έπαινό του.¹¹⁰

Στους στίχους 59-66 ο Μπουνιαλής εξυμνεί για άλλη μια φορά τον Κορνάρο αναφέροντας πως η φήμη του εξαπλωνόταν σαν ακτίνα σε όλο τον κόσμο κι όλοι τον χαρακτήριζαν ως έναν άνθρωπο με δύναμη και φρόνηση. Τον αποκαλεί πολυτιμότερο άνθρακα και θερμό στην ευσπλαχνία, αφού φέγγει στα σκοτεινά και όποιος τον βρει πλουτίζει. Τον παρομοιάζει με τον Πάρη της Τροίας που μπροστά στα άρματα του Άρη μπορεί να δείλιαζε, αλλά ήταν καύχημα των γερουσιαστών, της αριστοκρατίας (στ. 69-72).¹¹¹ Στους επόμενους στίχους ο συγγραφέας συνεχίζει να τον επαινεί παρομοιάζοντάς τον με τον Έκτορα, τον Κρόνο κ.ά. Ακολουθώντας, τον αποκαλεί λιοντάρι και ανδρειωμένο γίγαντα (στ. 97), θέλοντας να υπογραμμίσει την δύναμη και

---

¹⁰⁸ Ο.π.

¹⁰⁹ Ο.π.

¹¹⁰ Ο.π., σ. 568.

¹¹¹ Ο.π., σσ. 568-669.

το θάρρος που έδειξε μπροστά στους Τούρκους. Θεωρείται επίσης νέος Ηρακλής, αφού ήταν εξίσου γενναίος και τολμηρός με τον μυθολογικό ήρωα:

*«Τούτος ο νέος Ηρακλής θέλω να πω με θάρρος
πως να 'τον ο υπέρτατος Ανδρέας ο Κορνάρος.» (στ. 157-58)¹¹²*

Στους επόμενους στίχους περιγράφεται η θλίψη που σκόρπισε ο θάνατος του «μέγα γενεράλε», όπως τον αποκαλεί ο συγγραφέας, και προβάλλονται για μια ακόμα φορά ο κάλλος της μορφής και τα χαρίσματά του. (στ. 110-122).

Οι τρεις γιοί του Ανδρέα χαρακτηρίζονται ως ολόχρυσοι στύλοι της Βενετίας και άρχοντες με ευγένεια:

*«Γιάυτος κ' εγώ τη σήμεραν λέγω για όνομά του...
γιατ' είναι τρεις ολόχρυσοι στύλοι της Βενετίας
και άρχοντες ακρότατοι απάσης ευγενείας.» (στ. 159-164)*

Ο Μπουνιαλής στους στ. 165-66 αναφέρει πως όλοι οι Κορνάροι φορούν κορόνες και τους αποκαλεί «Κορνηλίους». Η κορόνα αποτελεί σύμβολο εξουσίας. Επιπροσθέτως, στους στίχους 167-172, ο συγγραφέας αναφέρει πως η Γερουσία των Βενετών είχε επιλέξει τον Ανδρέα Κορνάρο για να κυβερνά και να γυρίζει στο πέλαγος.

Ακόμη στους στίχους 175-184 ο ποιητής παρουσιάζει τον εαυτό του ως «μικρό δούλο» μπροστά στους γιούς του Κορνάρου και προσκυνά την «υψηλότητά» τους. Ολοκληρώνοντας, χαρακτηρίζει το ποίημά του μικρό θέλοντας να δείξει την ταπεινότητά του απέναντι στα τιμόμενα πρόσωπα.

Συνεπώς, στο έργο του ο Μπουνιαλής παρουσιάζει με μεγάλη παραστατικότητα και ζωντάνια τον αγώνα του Ανδρέα Κορνάρου και τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε στον Κρητικό πόλεμο, ως ένας γενναίος άνδρας που θυσιάστηκε για την πατρίδα του, την Κρήτη. Εξυμνεί και τους τρεις γιους του παροτρύνοντάς τους να ακολουθήσουν το δρόμο του θαρραλέου πατέρα τους.

---

¹¹² Όλα τα αποσπάσματα αντλήθηκαν από το βιβλίο του Κακλαμάνη, *Η κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π.

«Ζήνων»

Ο «Ζήνων» είναι ένα ιστορικό δράμα, το οποίο αποτελείται από έναν πρόλογο, πέντε πράξεις, 35 σκηνές, και είναι ανυπόγραφο. Το δράμα αυτό αναπτύσσεται σε 2.195 δεκαπεντασύλλαβους στίχους, με εξαίρεση τα τραγούδια ενός μουσικού (B17-24, 37-54, 61-74, 77-78), ορφανών παιδιών (B155-160) και αγγέλων (Δ75-102, E159-172), που είναι γραμμένα σε ενδεκασύλλαβους και επτασύλλαβους ιαμβικούς και σε οκτασύλλαβους τροχαϊκούς στίχους. Πρωταγωνιστής του έργου είναι ένα ιστορικό πρόσωπο, ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ζήνων, που έζησε από το 474 μέχρι το 491 μ.Χ. Η υπόθεση του δράματος είναι η τυραννική βασιλεία και η τιμωρία του Ζήωνα, που ήταν αντάξια των παθών του.¹¹³

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο «Ζήνων» είναι αγνώστου συγγραφέα. Πρόκειται πιθανόν για κάποιον κρητικό πρόσφυγα στα Επτάνησα, που είχε εγκαταλείψει την Κρήτη όταν αυτή κατακτήθηκε από τους Τούρκους το 1669.¹¹⁴ Ο Στέφανος Κακλαμάνης σημειώνει πως το δράμα δεν θα μπορούσε να έχει γραφτεί από κάποιον που δεν ήταν Κρητικός, αφού περιέχει άφθονους κρητικούς ιδιοματικούς τύπους που ανήκουν στην βαθιά δομή της γλώσσας του κειμένου. Επιπρόσθετα, ο άγνωστος συγγραφέας χρησιμοποιεί και επτανησιακούς τύπους, που παραπέμπουν στο θεατρικό ιδίωμα της τότε εποχής.¹¹⁵

Το έργο έχει ως πρότυπο το δράμα “Zeno” του Άγγλου ιησουίτη μοναχού Γιόζεφ Σάιμονς, το οποίο ήταν γραμμένο στα λατινικά και τυπώθηκε στη Ρώμη το 1648. Ωστόσο, το ελληνικό κείμενο απομακρύνεται αισθητά από το πρότυπό του. Οι αποκλίσεις, που απαντώνται σε θεματικό, γλωσσικό και δραματουργικό επίπεδο, προέρχονται από την χιώτικη κι αιγαιοπελαγίτικη δραματουργία του 17^{ου} αιώνα.¹¹⁶

Στον πρόλογο του έργου μνημονεύεται ο ηρωικός θάνατος του ενετού στρατηγού Κατερίν Κορνάρου, που -όπως είδαμε- πέθανε το 1669.¹¹⁷ Μνημονεύεται επίσης ο Ιερώνυμος Κορνάρος που ήταν «γενικός προβλεπτής θαλάσσης» από το 1682 μέχρι το 1684.¹¹⁸ Συνεπώς το έργο δε γράφτηκε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα, όπως θεωρούνταν παλαιότερα. Γίνεται επίσης αναφορά στον προβλεπτή

¹¹³ Κακλαμάνης, *Η Κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 536.

¹¹⁴ Χατζηπανταζής Θόδωρος, *Διάγραμμα ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου*, ό.π., σ. 88.

¹¹⁵ Κακλαμάνης, *Η Κρητική ποίηση*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 538.

¹¹⁶ Ό.π., σσ. 538-539.

¹¹⁷ Παναγιωτάκης, *Κρητικό Θέατρο*, ό.π., σ. 258.

¹¹⁸ Αλεξίου, *Κρητική Ανθολογία*, ό.π., σ. 213.

Ζακύνθου Paolo Minio, ο οποίος είχε αυτό το αξίωμα από το 1681 μέχρι το 1683. Συνεπώς το έργο θα πρέπει να γράφτηκε μεταξύ του 1682 και του 1684 στη Ζάκυνθο.¹¹⁹

Ας παρουσιάσουμε συνοπτικά την υπόθεση του «Ζήνωνα». Ο Ζήνων και ο Λογγίνος είναι ξαδέρφια και συμβασιλείς. Κατά τη διάρκεια του έργου διαπράττουν μια σειρά από εγκλήματα, θέλοντας έτσι να εξασφαλίσουν τον θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Στη συνέχεια απομακρύνουν από τον θρόνο τον ανήλικο Βασιλίσκο. Ο στρατηγός Αρμάκιος, καθώς ετοίμαζε επανάσταση εναντίον τους, σκοτώνεται με δόλιο τρόπο από τα δύο ξαδέρφια. Ο αυλικός Γαζαίος σκοτώνεται και αυτός από τα χέρια τους. Τα δύο ξαδέρφια συνεχίζουν με τα ψέματα και κατηγορούν για δολοπλοκία τον πατριάρχη Πελάγιο. Στο τέλος τον σκοτώνουν και αυτόν, αλλά και κάποιους πολίτες που ήθελαν να εμποδίσουν την εκτέλεσή του. Έπειτα, τα δύο ξαδέρφια γιορτάζουν την επιτυχία τους με συμπόσια και χορούς, όμως τα φαντάσματα των πεθαμένων προκαλούν ταραχή στη χαρά τους. Ο στρατηγός Αναστάσιος καταφέρνει να κερδίσει την εμπιστοσύνη του στρατού. Επαναστατεί και καταφέρνει να ανατρέψει τους σφετεριστές του θρόνου. Ο Ζήνων θάβεται ζωντανός. Ο Λογγίνος χάνει τα λογικά του, γυρίζει στις ερημιές και αυτοκτονεί. Το έργο τελειώνει με τα φαντάσματα των δολοφονημένων που έχουν καταφέρει να πάρουν εκδίκηση.

Για τους σκοπούς της εργασίας μας αξιοποιήσιμο υλικό προσφέρει ο πρόλογος του έργου, που αναφέρεται στον Κρητικό πόλεμο. Εκεί ο θεός Άρης, καθισμένος πάνω σε άρμα που το τραβούν αετοί, παρουσιάζει τη δύναμή του:

*«την Αφροδίτη, τον Ερμή κ' Ήλιο τον αδερφό μου,
κι άστρο μ' ονοματίζουσι της θλίψης, του πολέμου,
που πέμπω μάχες και πληγές...»* (στ. 8-10, σ. 123)¹²⁰

Κατά τον Άρη, ο πόλεμος στην πραγματικότητα μερώνει, δροσίζει και φωτίζει τον κόσμο:

«Εγώ 'μαι εκείνος ο θεός που Άρη μ' ονομάζου...»

¹¹⁹ Σπύρος Α. Ευαγγελάτος, «Χρονολόγηση, τόπος συγγραφής του «Ζήωνος» και έρευνα για τον ποιητή του», *Θησαυρίσματα* 5 (1968), σ. 183.

¹²⁰ Τα παραθέματα αντλούνται από την ακόλουθη έκδοση: *Ζήνων, κρητοεπτανησιακή τραγωδία* (17^ο αιώνα), επιμ: Στυλιανός Αλεξίου και Μάρθα Αποσκήτη, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 1991.

το νου σας, να γυρεύετε δόξες και σας φωτίζω...» (στ. 5-26, σ. 123-24)

Ο θεός κάνει ιδιαίτερη αναφορά στον βενετό στρατηγό Κατερίν Κορνάρου, γόνο της περίφημης βενετικής οικογένειας, που αντλούσε την καταγωγή της από την αρχαία ρωμαϊκή οικογένεια των Κορηγίων. Αναφέρεται στους αγώνες του Κατερίν Κορνάρου κατά των Τούρκων στην Κρήτη. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, του είχε παραχωρήσει ο ίδιος τα όπλα για να πολεμήσει:

*«Εδώ 'ναι το σκουτάρι σου τούτο και το κοντάρι
τ' ανίκητο, που σου 'δωσα, της Βενετίας κλωνάρι...
όπου 'ναι η ίδια εικόνα σου κι ο βγενικός ο νους σου.» (στ. 57-62, σ. 125)*

Στους στίχους που ακολουθούν ο θεός Άρης συνεχίζει να επαινεί τον ηρωικό πολεμιστή, χαρακτηρίζοντάς το πρόσωπό του ως αγγελικό. Κανένας δεν είχε τη δύναμή ή την ανδρεία του Κατερίν Κορνάρου, που είχε καρδιά λιονταριού. Για τους λόγους αυτούς έχει εξασφαλίσει την υστεροφημία:

*«Επόθανες, αθάνατε, και πάλι αποθαμένος
δεν έπεσες, μόνο 'στεκες, ως ήσου αρματωμένος,
και σ' εφοβούντανε οι οχθροί, καλλίμαχε του ρένιου...» (στ. 53-55, σ. 125)*

Στη συνέχεια ο θεός Άρης στρέφεται προς τον προβλεπτή θάλασσας και αδερφό του Κορνάρου Ιερώνυμο:

*«Γερώνυμε, των Ενετών ατίμητο λιθάρι,
στόλε, θεμέλιο, καύχημα που σ' έχουνσι οι Κορνάροι...
κ' εγώ, ας είμαι και θεός, γράφομαι τσ' εξουσάς σου.» (στ. 63-70, σ. 125)*

Καθίσταται έτσι σαφές, πως η εξύμνηση της δύναμης του Κατερίν Κορνάρου αποτελεί μια αφορμή για να πλεχθεί το εγκώμιο του αδελφού του Ιερώνυμου, υψηλόβαθμου αξιωματούχου της Βενετίας. Πιθανότατα ο Ιερώνυμος παρευρισκόταν σε παράσταση του έργου.

«Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως» του Μάνθου Ιωάννου

Για τον συγγραφέα γνωρίζουμε κυρίως όσα αναφέρει ο ίδιος για τον εαυτό του στο έργο του «Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως», καθώς και μερικές πληροφορίες που προέρχονται από αρχειακό υλικό. Σύμφωνα με τη διαθήκη του, αλλά και τον τίτλο των πρώτων βενετικών εκδόσεων, ο Ιωάννου καταγόταν «εξ Ιωαννίνων περιοχής Λόκου».¹²¹ Όσο διήρκησε η Βενετοκρατία στην Πελοπόννησο (1685/1687-1715) ήταν εγκατεστημένος στο Ναύπλιο με την οικογένειά του. Πιθανόν να επιδιδόταν στο εμπόριο.¹²²

Θέμα του ιστορικού ποιήματος του Ιωάννου είναι η ανάκτηση της Πελοποννήσου από τους Τούρκους το 1715. Η Βενετία είχε καταφέρει να αποσπάσει περιοχές της Πελοποννήσου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Η εδραίωση όμως της κυριαρχίας της στην περιοχή δεν πέτυχε, καθώς η ίδια η μητρόπολη όδευε προς την παρακμή.¹²³ Ο Μάνθος Ιωάννου περιγράφει τις μάχες ανάμεσα σε Βενετούς και Έλληνες από τη μια πλευρά και Τούρκους από την άλλη, έως την τραγική έκβαση του πολέμου.¹²⁴

Για το θέμα μας θα εστιάσουμε στα χωρία που αναφέρονται στη Βενετία. Ο συγγραφέας αρχίζει το έργο του με μερικές σκέψεις για τους κινδύνους και τα κακά του πολέμου. Είχε κινδυνεύσει και ο ίδιος στο πέλαγος, πράγμα που του έδωσε την αφορμή για να αρχίσει να την εξιστόρηση. Το έργο του βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στα προσωπικά του βιώματα. Οι αναφορές του μάλιστα στη μητρόπολη προέρχονται από προσωπική εμπειρία:

*«Οκ την Μπαρλέττα εμίσεισα δια την Βενετία,
Νοέμβριον μήνα μίσεισα με μία μαρτζιλιάνα,
στο πέλαγος μας ήρηκε γαλιόττα και ταρτάνα...»¹²⁵*

¹²¹ Δ. Μ. Μιχαηλίδης, «Ο Ηπειρώτης ποιητής Μάνθος Ιωάννου και το έργο του», *Ηπειρωτική Εστία* 18 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1969), σ. 598.

¹²² Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου, *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. 2, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2011, σ. 507.

¹²³ Ο.π., σ. 511.

¹²⁴ Ο.π., σσ. 511-515.

¹²⁵ Τα παραθέματα αντλούνται από την έκδοση: Μάνθος Ιωάννου, *Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως...* με προσθήκην άλλων αξιόλογων υποθέσεων και αφιερωθείσα τω εντιμοτάτω και ευγενή κυρίω Ιωάννη Δημητρίου, Βενετία: εκ της ελληνικής τυπογρ. του Φοίνικος, 1863. Βλ. και τα χωρία που παρατίθενται από τον Σακελλαρίου, *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, ό.π.

Ο Ιωάννου εστιάζει στην προθυμία των Βενετών να πολεμήσουν στο πλευρό των Ελλήνων σε αυτό τον δύσκολο πόλεμο με τους Τούρκους:

*«Είδα την καλήν σας όρεξιν, και πάσαν προθυμίαν,
Θέλω να τα γράψω το λοιπόν...»*

Παρατηρεί πως την εποχή εκείνη η Βενετία δεν είχε πολλούς συμμάχους. Οι στρατιώτες όμως έρχονταν πρόθυμα να πολεμήσουν γι' αυτήν. Έτσι η Γαλινοτάτη κατάφερε να διατηρήσει την αυτονομία της απέναντι σε ιδιαίτερα δυνατούς εχθρούς:

*«Ο Καίσαρ έβαλε βουλή την Βενετιά να πάρη,
Μα δεν το μέτρισε καλά να έχη τέτοια χάρι.»*

Το αξιόμαχο των βενετικών δυνάμεων δε μπορούσε παρά να οδηγήσει στη συμβουλή:

«Και από το στατό της Βενετιάς, πάντα σου να απέχης.»

Η απόρθητη μητρόπολη δε μπορεί να καταπατηθεί:

*«Πως ουδέποτε στην Βενετιά, άρματα ν' ασηκώση...
Και χαίρε άξια Βενετιά, ότι ευρίσκεσαι παρθένα...»*

Όπως παρατηρεί ο Σακελλαρίου,¹²⁶ από τον στίχο 717 κι εξής ο Μάνθος Ιωάννου εκφράζει το παράπονό του προς τους Βενετούς, που δεν αξιοποίησαν όσο θα έπρεπε τους Έλληνες και τους άφησαν χωρίς οδηγίες. Οι Βενετοί, πάντως, είχαν προσπαθήσει να οργανώσουν στρατό από ντόπιους, χωρίς επιτυχία. Ακολούθως, στον στίχο 721 ο συγγραφέας νιώθει την ανάγκη να δικαιολογήσει ορισμένους Έλληνες, που πρόθυμα υποτάχθηκαν στους Τούρκους, από αντιπάθεια προς τους Βενετούς. Ο ίδιος έχει σταθερά φιλοβενετικές διαθέσεις.

Ο Μάνθος Ιωάννου υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της άλωσης του βενετικού Ναυπλίου το 1715 από τους Τούρκους. Πιάστηκε αιχμάλωτος, απελευθερώθηκε και

---

¹²⁶ Σακελλαρίου, *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, ό.π., σ. 554 (βλ. στις υποσημειώσεις).

βρήκε καταφύγιο στην Ιταλία. Εκεί συνέθεσε τη «Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως», καθώς και άλλα ποιήματά του που γνώρισαν πολλές εκδόσεις κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Σε ένα από αυτά, το «Περί Κωνσταντίνου του των Χριστιανών Βασιλέως», θρηνεί για την τουρκοκρατούμενη Κωνσταντινούπολη.¹²⁷ Δεν παραλείπει να αναφερθεί στο γεγονός πως κάποιοι από τους θησαυρούς της Αγίας Σοφίας είχαν καταλήξει στη Βενετία:

*«Τα σκεύη τα πολύτιμα απ' τήν Αγία Σοφίαν...
ο Άγιος Μάρκος στολίστηκε απ' τήν Αγία Σοφία.»*¹²⁸

Όπως παρατηρεί ο Ζαχαρίας Τσιρπανλής,¹²⁹ τα σωζόμενα στη Βενετία αντικείμενα από την Κωνσταντινούπολη προσλάμβαναν με το πέρασμα των αιώνων διαρκώς μεγαλύτερη συμβολική αξία.

Δύο ακόμα κείμενα του Ιωάννου, το «Περί της ωραιότητας Βενετίας» και το «Περί του πώς και ο Καίσαρας εφθόνησε τη Βενετία», εκφράζουν τα γνωστά πλέον φιλοβενετικά αισθήματα του ποιητή. Χαρακτηριστικά στο «Περί της ωραιότητας Βενετίας» ο Μάνθος Ιωάννου αναφέρει:

*«εις τον γιαλόν εκτίσθηκεν η άξια Βενετία»
«κι όλοι οι στρατιώτες τρέχουσι να λθουν στην Βενετία.»*¹³⁰

Μελετώντας το έργο του Μάνθου Ιωάννου, συνειδητοποιεί κανείς πως η Βενετία έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε ολόκληρο τον Ελληνισμό τόσο για τους πολέμους κατά των απίστων όσο και για τη διατήρηση της κληρονομιάς του Βυζαντίου. Ο συγγραφέας θαυμάζει τη Βενετία, αλλά και λυπάται για τα δεινά που τη βρίσκουν. Στο έργο του αντικατοπτρίζεται βέβαια και ο πόνος του ξεριζωμού του από την ιδιαίτερή του πατρίδα. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Μάνθος Ιωάννου υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας σε πολλά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στον πολυετή πόλεμο με τους Οθωμανούς.

¹²⁷ Τσιρπανλής, «Η βασιλική του Αγίου Μάρκου», ό.π., σ. 102.

¹²⁸ Για το κείμενο βλ. την έκδοση Μ. Ιωάννου, *Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως*, ό.π.

¹²⁹ Τσιρπανλής, «Η βασιλική του Αγίου Μάρκου», ό.π., σ. 102.

¹³⁰ Καλονάρος Π., *Η Βενετία εις τους θρύλους*, ό.π., σ. 16.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως έχει διαφανεί από την παρούσα εργασία, η Βενετία, η οποία είχε καταλυτικό ρόλο στις εξελίξεις της νεότερης ιστορίας, άφησε ισχυρό αποτύπωμα σε έργα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Θα συνοψίσω στο καταληκτικό αυτό κεφάλαιο της εργασίας μου τα κυριότερα συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνά μου.

Η Βενετία θεωρείται ως μία από της πιο αξιόλογες πόλεις της Ευρώπης, τόσο για τον τρόπο που είναι κτισμένη, αφού τα θεμέλιά της είναι πάνω στο νερό, όσο και για την εξαιρετική αρχιτεκτονική της, τα κτήρια της και την ιστορία της. Αποτέλεσε πόλο έλξης για πολλούς συγγραφείς που φανέρωσαν με τα έργα τους το θαυμασμό τους γι' αυτήν. Ένας από αυτούς είναι ο ανώνυμος ποιητής της «Διηγήσεως της φουμιστής Βενετίας». Κάποιοι από τους ποιητές που αναφέραμε αντιμετώπιζαν τη Βενετία ως μητέρα – προστάτιδα απέναντι στην οθωμανική απειλή.

Η ιστορική εξέλιξη της Κρήτης επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την Βενετία, εξαιτίας της Βενετοκρατίας που κράτησε πάνω από τέσσερις αιώνες. Το ξένο και το εγχώριο στοιχείο κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα κοινό βενετοκρητικό πολιτισμό. Κάτι που δεν θα μπορούσε κανένας να αγνοήσει είναι ο εξελληνισμός του βενετικού στοιχείου στην Κρήτη.¹³¹ Στην υπόλοιπη Ελλάδα το κλίμα ήταν διαφορετικό, αφού πολλά μέρη της Στερεάς Ελλάδας, της Ηπείρου, της Πελοποννήσου και των νησιών του Ιονίου βρίσκονταν κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό. Είχαν, ωστόσο, αναπτυχθεί και εκεί ισχυρές σχέσεις με τη Βενετία, αφού η συμμαχία των Ελλήνων με αυτήν φάνταζε ως διέξοδος απέναντι στις καταπιέσεις που υφίσταντο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στην Κρήτη τα έργα με βενετικές αναφορές γράφονται κυρίως από ποιητές που αν και είχαν ιταλική καταγωγή, ήταν πλήρως εξελληνισμένοι.

Ο ανώνυμος δημιουργός του ποιήματος «Διήγησις της φουμιστής Βενετίας» αναφέρει με κάθε λεπτομέρεια όσα θαύμασε στην πόλη των τεναγών. Φαίνεται ξεκάθαρα πως την επισκέφτηκε ο ίδιος, καθώς η περιγραφή του είναι ιδιαίτερα παραστατική. Ο ενθουσιασμός του κυριαρχεί μέσα στο έργο.

Στον «Ερωτόκριτο» ο Βιτσέντζος Κορνάρος ενσωμάτωσε πολλά στοιχεία του βενετικού μύθου. Η Αθήνα, στην οποία διαδραματίζονται τα γεγονότα, παραπέμπει

---

¹³¹ Στυλιανός Αλεξίου, *Η Κρητική λογοτεχνία και η εποχή της*, Μελέτη φιλολογική και ιστορική, Αθήνα: «Στιγμή», 2011, σ. 69.

συμβολικά στη Βενετία και ο κόσμος που χτίζεται γύρω της, μέσα από τα αρχοντόπουλα που συμμετέχουν στο κονταροχτύπημα, αποτυπώνει τις σχέσεις της Γαληνοτάτης με τους συμμάχους και τους αντιπάλους της στην εποχή του ποιητή. Η πρόκριση του Κρητικού και του Κυπρίου για την ανδρεία τους αντανακλά τη σημασία των ιδιαίτερων πατρίδων τους για τη βενετική πολιτική, κάτι που αποτελεί άλλωστε συστατικό στοιχείο του μύθου με τον οποίο η πόλη επενδύει τον εαυτό της, όπως φαίνεται μεταξύ άλλων στις αλληγορικές αναπαραστάσεις της Logetta του Sansonino.

Στον «Φορτουνάτο» του Μάρκου Αντώνιου Φώσκολου, ο συγγραφέας είναι περήφανος για την Κρήτη και δείχνει πόσο αγαπά και σέβεται την πατρίδα του. Επαινεί την Βενετία, αισθάνεται πιστός υπήκοός της και πιστεύει πως αυτή θα ελευθερώσει την πατρίδα του από τους Τούρκους, που είχαν κατακτήσει ένα μεγάλο μέρος του νησιού. Η στάση του συγγραφέα για τη μητρόπολη είναι ιδιαίτερα θετική. Αντίθετα, ο γιός του Μιχαήλ Φώσκολος, στη μισοτελειωμένη στροφή «Ω μάνα Βενετιά», καυτηριάζει κι επικρίνει τις αστοχίες των Βενετών κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η Κρήτη φαίνεται να μην υποστηρίχθηκε όσο θα έπρεπε από τη μητρόπολη και να οδεύει προς μια ήττα συντριπτική.

Στο «Κρητικό Πόλεμο» ο Μπουνιαλής εγκωμιάζει τη Βενετία. Ταυτόχρονα δείχνει συμπάθεια για τους ορθόδοξους των νησιών του Αρχιπέλαγους, που πλήττονται και από τους δύο αντιμαχόμενους του πολέμου, αλλά τους κρίνει με αυστηρό τρόπο, όταν η στάση τους απέναντι στον βενετικό στόλο αποδεικνύεται καιροσκοπική και ύπουλη. Επικρίνει ακόμη ορισμένους βενετούς αρχιναυάρχους.

Ο Εμμανουήλ Τζάνες Μπουνιαλής στο «Εις έπαινον του εκλαμπροτάτου και υπερτάτου κυρού Ανδρέα Κορνάρου, που ποτέ γενεράλε Κρήτης» υμνεί το τιμώμενο πρόσωπο που θυσιάστηκε για την πατρίδα. Το εγκώμιο επεκτείνεται και στους τρεις γιούς του. Εύχεται να μιμηθούν το παράδειγμα του πατέρα τους και να πολεμήσουν για τη σωτηρία της Κρήτης με γενναιότητα. Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι ο συγγραφέας φαίνεται να θαυμάζει ιδιαίτερα τον αγώνα που έδωσαν οι Βενετοί για να σωθεί η Κρήτη.

Επίσης στον «Ζήνωνα» (αγνώστου συγγραφέα) επαινείται τόσο η Κρήτη όσο και η Βενετία. Ο θεός Άρης έχει κυρίαρχο ρόλο στον πρόλογο του έργου και υπογραμμίζει τα ηρωικά κατορθώματα των γνωστών Κορνάρων.

Στο έργο «Συμφορά και Αιχμαλωσία Μωρέως», ο Μάνθος Ιωάννου προβάλλει την ισχύ της Βενετίας που -αν και λαβωμένη- ενέπνεε το φόβο στους αντιπάλους της.

Συμπερασματικά, όλα τα έργα που μελετήθηκαν εμπεριείχαν αναφορές στη Βενετία και το ρόλο που διαδραμάτισε στην ιστορική εξέλιξη των γεγονότων ανά τους αιώνες. Οι απόψεις των συγγραφέων δεν συγκλίνουν πάντοτε. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα οι ίδιοι οι συγγραφείς αμφιταλαντεύονται, όταν έχουν να σχολιάσουν αστοχίες της βενετικής πολιτικής. Εντέλει, ο αγώνας του ελληνισμού για επιβίωση και η προσπάθεια για διατήρηση της χριστιανικής πίστης έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή στρατοπέδου και συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της ταυτότητας του νεότερου ελληνισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές

Ζήνων, κρητοεπτανησιακή τραγωδία (17^ο αιώνα), επιμέλεια Στυλιανός Αλεξίου και Μάρθα Αποσκίτη, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 1991.

Μάνθος Ιωάννου, *Συμφορά και αιχμαλωσία Μωρέως...* με προσθήκη άλλων αξιόλογων υποθέσεων και αφιερωθείσα τω εντιμοτάτω και ευγενή κυρίω Ιωάννη Δημητρίου, Βενετία: εκ της ελληνικής τυπογρ. του Φοίνικος, 1863.

Βιτσέντζος Κορνάρος, *Ερωτόκριτος*, κριτική έκδοση, εισαγωγή, σημειώσεις, γλωσσάριο Στυλιανός Αλεξίου, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α. Ε., 1995.

Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός πόλεμος (1645-1669)*, επιμέλεια Στυλιανός Αλεξίου και Μάρθα Αποσκίτη, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 1995.

Μάρκος Αντώνιος Φόσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Alfred Vincent, εκδοτική επιμέλεια Θεοχάρη Δετοράκη, Ηράκλειο: ΕΚΙΜ, 1980.

Το Χρονικόν του Μωρέως, Το ελληνικόν κείμενον κατά τον Κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισίου, εισαγωγή, υποσημειώσεις και επεξεργασία, υπό Πέτρου Π. Καλονάρου, Αθήνα: αρχαίος εκδ. οίκος Δημ. Δημητράκου, 1940.

G. Wanger, *Carmina Graeca Medii Aevi (Μεσαιωνικά Ελληνικά Τραγούδια)*, Αθήνα: εκδόσεις «Σπανός», 1962.

Δευτερογενής βιβλιογραφία

Στυλιανός Αλεξίου, «Ο χαρακτήρ του Ερωτόκριτου», *Κρητικά Χρονικά* Στ' (1952).

Κρητική Ανθολογία (ΙΕ' – ΙΖ' αιώνας), εισαγωγή, ανθολόγηση και σημειώματα, Ηράκλειο Κρήτης: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1969.

Η Κρητική λογοτεχνία και η εποχή της, Μελέτη φιλολογική και ιστορική, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 2011.

Ανδρονίκη Διαλέτη, «Ο βενετικός μύθος στο παρελθόν και στο παρόν: συμβολισμοί, αφηγήσεις, ιστοριογραφικές διαδρομές», *Ιστορία της Βενετίας και της βενετικής αυτοκρατορίας, 11^{ος}-18^{ος} αι.*, επιμέλεια Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός και Α. Πούπου, Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015.

Σπύρος Α. Ευαγγελάτος, «Χρονολόγηση, τόπος συγγραφής του «Ζήνωνος» και έρευνα για τον ποιητή του», *Θησαυρίσματα* 5 (1968).

Στέφανος Κακλαμάνης, «Σημειώσεις για τον Ζήωνα», *Ελληνικά* 62 (2012).

Η κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14^{ος} – 17^{ος} αι.), 3 τόμοι, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2019-2020.

Στέφανος Κακλαμάνης (επιμ.), *Ο Κρητικός Πόλεμος, Από την ιστορία στη λογοτεχνία*, Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2008.

Πέτρος Καλονάρος, *Η Βενετία εις τους θρύλους και τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήνα 1942.

Χρύσα Α. Μαλτέζου, *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)*, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1990.

Η Βενετία των Ελλήνων, Η Ελλάδα των Βενετών, Σημάδια στο χώρο και στον χρόνο, επιμέλεια Έφη Ανδρεάδη, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Έκθεση, Μάρτιος – Απρίλιος 1999.

Από την Κύπρο στη Βενετία: Κύπριοι στη Γαληνοτάτη μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού, Λευκωσία: Πολιτισμικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, 2003.

Χρύσα Μαλτέζου (επιστημονική διεύθυνση), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα, Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, επιμέλεια κειμένων: Δέσποινα Βλάσση – Αγγελική Τζαβάρα, τόμ. Α', Αθήνα – Βενετία 2010.

Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, *Εδώ, εις το Κάστρον της Κρήτης... Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2015.

Δ. Μ. Μιχαηλίδης, «Ο Ηπειρώτης ποιητής Μάνθος Ιωάννου και το έργο του», *Ηπειρωτική Εστία* 18 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1969).

Φανή Μουμτζίδου, *Μύθος, Αλληγορία και Κοινωνία: Η περίπτωση Paolo Veronese*, Αθήνα: Εκδόσεις «Νεφέλη», 2007.

Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, «Διήγησις της Φουμιστής Βενετίας», *Αθηνά* 69 (1967).

Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, *Κρητικό θέατρο: μελέτες*, επιμέλεια Στέφανος Κακλαμάνης – Γιάννης Μαυρομάτης, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 1998.

Κρητική Αναγέννηση: μελετήματα για τον Βιτσέντζο Κορνάρο, επιμέλεια Στέφανος Κακλαμάνης – Γιάννης Μαυρομάτης, Αθήνα: εκδόσεις «Στιγμή», 2002.

†Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης και Στέφανος Κακλαμάνης (επιμ.), *Άνθη Χαρίτων: μελετήματα εόρτια συγγραφέντα υπό των υποτρόφων του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας επί τη πεντακοσιετηρίδι από της ιδρύσεως της Ελληνορθόδοξου Κοινότητος Βενετίας, έτι δε επί τη τεσσαρακονταετηρίδι από της Ενάρξεως της λειτουργίας του Ινστιτούτου*, Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, 1998.

Αναστασία Παπαδιά-Λάλα, «Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα, ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση», *Όψεις της ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*, Αρχαιακά Τεκμήρια, επιστημονική διεύθυνση: Χρύσα Μαλτέζου, Αθήνα: Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1993.

«Η Βενετοκρατία στον ιστοριογραφικό λόγο: Αντιλήψεις και ερμηνευτικές προσεγγίσεις», *Ιστοριογραφία της Νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, επιμέλεια Π. Κιτρομιλίδης – Τρ. Σκλαβενίτης, τ. 2, Αθήνα 2004.

Μαρία Πέττα, «Δύο στιχουργήματα του Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή», *Θησαυρίσματα* 22 (1992).

Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου, *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. 2, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2011.

Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669, Η μεγάλη πολιορκία και η εποποιία του Χάνδακα*, Ηράκλειο 2008.

Ζαχαρίας Τσιρπανλής, «Η βασιλική του Αγίου Μάρκου της Βενετίας σε Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά κείμενα», *Θησαυρίσματα* 26 (1996).

Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Διάγραμμα ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014.

Hans – Georg Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας*, μετάφραση Νίκη Eideneier, Γ' έκδοση, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1999.

David Holton, *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα: εκδόσεις «Καστανιώτης», 2000.

Deborah Howard, *The Architectural History of Venice*, Revised and enlarged edition with new photographs by Sarah Quill and Deborah Howard, New Haven: Yale University Press, 2010.

Frederic C. Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, επιστημονική επιμέλεια Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, Αθήνα: εκδόσεις «Αλεξάνδρεια», 2007.

Alfred Vincent, “Myth-history: Venice, Crete and Erotokritos”, *KAMPTOS: Cambridge Papers in Modern Greek* 20 (2013).